

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Навчально-науковий інститут української філології та журналістики
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми:

Оцінка людини в стійких народних порівняннях української мови

Виконала:

здобувачка вищої освіти 2 курсу
групи Ukr1-M24 освітньо-професійної
програми Середня освіта
(Українська мова і література) другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Стойко Марина Валеріївна

Керівник:

Коваленко Н.Д., доктор філологічних
наук, професор кафедри української
мови

Рецензент:

Щегельський В.В., кандидат
філологічних наук, ст. викладач
кафедри історії української літератури
та компаративістики

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ОСОБЛИВОСТІ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ	9
1.1. Логіко-граматична модель стійких народних порівнянь	9
1.2. Образність як характеристика фразеологізму	11
Висновок до 1 розділу	15
РОЗДІЛ 2	
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ	16
2.1. Ідеографічна група «Інтелект і риси характеру антропоніма»	18
2.2. Ідеографічна група «Зовнішній вигляд»	39
2.3. Ідеографічна група «Фізичний стан і відчуття»	45
Висновок до 2 розділу	49
РОЗДІЛ 3	
ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В ШКОЛІ	50
Висновок до 3 розділу	63
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується переосмисленням моральних і духовних орієнтирів, а також активним відродженням національної самосвідомості українського народу. У цьому контексті закономірно посилюється зацікавлення народною культурою, важливою складовою якої виступає фразеологія – своєрідне відображення світогляду, традицій і мовної творчості народу. Сьогодні вона посідає помітне місце в культурній парадигмі, адже зберігає і передає етнічну пам'ять.

Зростання уваги до фразеологічних досліджень, що базуються на структурно-семантичному аналізі, зумовлене потребою типологічного осмислення фразеологічної системи, зокрема створення ідеографічних класифікацій. Такі підходи актуалізують необхідність ґрунтовного вивчення однієї з ключових підсистем фразеології – стійких народних порівнянь, які відображають специфіку національного мовлення.

Враховуючи значну різноманітність цих порівнянь за формою та змістом, а також їхню здатність відтворювати національно-культурні особливості, постає потреба комплексного дослідження зазначеного явища.

Актуальність теми зумовлюється тим, що робота спрямована на з'ясування процесів утворення й функціонування стійких народних порівнянь антропоморфічного типу в українській мові. Особливу увагу приділено виявленню варіантності таких одиниць і визначенню ролі образних порівнянь у формуванні мовних стереотипів, що характеризують людину.

Необхідність дослідження тематичного поля «Людина» у системі стійких народних порівнянь підтверджується науковими працями Г. М. Доброльожі [Доброльожа 1997; Доброльожа 1997а], Ю. Ф. Прадіда

[Прадід 1998; Прадід 1998а], Н. Д. Коваленко [Коваленко 2011; Коваленко 2011а].

Як зазначають дослідники, переважна більшість фразеологізмів у гвірковоу мовленні використовується для позначення властивостей, дій і станів людини. Так, Г. М. Доброльожа, наголошує, що «порівняння здебільшого спрямовані на опис поведінки, характеру, моральних і фізичних рис людини, її естетичних уподобань» [Доброльожа 1997а: 3]. Н. Д. Коваленко, своєю чергою, підкреслює антропоморфну спрямованість фразеології, пояснюючи, що більшість фразеологізмів групується навколо кількох конотативних центрів – опису зовнішності, виявів характеру, емоційного й психічного стану, а також фізичних дій людини [Коваленко 2011: 162].

Мета й завдання дослідження. У процесі осмислення розвитку та становлення стійких народних порівнянь сформувалася думка, що найдоцільніше вивчати основи формування української компаративної фразеології з урахуванням семантичних особливостей, властивих цим одиницям. Саме тому метою дослідження є визначення семантичних і структурних принципів організації стійких народних порівнянь, проведення лінгвістичного аналізу їхніх варіантних процесів та з'ясування ролі образних порівнянь у створенні стереотипних характеристик людини.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**:

1. Розкрити теоретичні основи процесу фразеологізації стійких народних порівнянь.

2. Опрацювати ідеографічну класифікацію цих одиниць із метою встановлення ідеографічних груп, рядів, синонімічних утворень і структурно-семантичних моделей.

3. Здійснити аналіз трансформацій, що відбуваються у структурно-семантичних моделях стійких порівнянь.

4. Визначити та охарактеризувати основні способи формування стереотипних образів на основі образних народних порівнянь.

Об'єктом дослідження виступають стійкі народні порівняння, поширені в українському мовному просторі.

Предметом дослідження є процеси творення та різновиди структурно-семантичних трансформацій зазначених порівнянь.

Джерела фактичного матеріалу та стан наукової розробленості теми

Основу фактичного матеріалу становлять такі лексикографічні праці: «Словник стійких народних порівнянь» О. С. Юрченка та А. О. Івченка (Харків, 1993) [Юрченко 1993]; «Словник фразеологічних синонімів» М. П. Коломійця і Є. С. Регушевського (Київ, 1988) [Коломієць 1988]; «Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В. Д. Ужченка (Луганськ, 1997) [Ужченко 2000]; «Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин» Г. М. Доброльожі (Київ, 1997) [Доброльожа 1997]; «Слова з язика як бджоли з вулика: матеріали до словника стійких порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини» Н. Д. Коваленко [Коваленко 2011a].

Крім того, у роботі використано стійкі народні порівняння антропоморфічного характеру, зафіксовані студентами Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. До аналізу залучалися також прислів'я та приказки, адже в межах стилістичного функціонування вони тісно пов'язані зі стійкими народними порівняннями й часто виконують аналогічні комунікативні функції.

У межах цього дослідження стійке народне порівняння трактується як загальноживана, відтворювана та емоційно забарвлена мовна конструкція, стабільна у своєму змістовому, формально-структурному й функціональному планах. Типовими прикладами є вислови: *сильний як лев, гарна як писанка, хоробрий як заєць, дужий як тур, хитра як лисиця*.

У тексті кваліфікаційної роботи терміни «фразеологічна одиниця», «стійке народне порівняння», «компаративний фразеологізм», «образне стійке порівняння» уживаються як синонімічні.

Зацікавлення дослідників до таких мовних утворень існує з часу їхнього становлення та побутування у народному мовленні. У науковій традиції вони давно привертають увагу завдяки своїй структурній специфіці, образності та виразному етнокультурному змісту. З 1980-х років простежується новий етап активного розвитку досліджень у галузі компаративної фразеології, що охоплюють граматичний, структурно-семантичний та стилістичний аспекти (Л. Г. Авксентьев [Авксентьев 1988], М. Ф. Алефіренко [Алефіренко 1987], А. Ф. Марахова [Марахов 1975], Г. М. Доброльожа [Доброльожа 1997; Доброльожа 1997a], А. О. Івченко [Івченко 1996; Івченко 2000]).

Окреме місце серед цих праць посідає дослідження Г. М. Доброльожі «Ідеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь» (Житомир, 1997) [Доброльожа 1997a], у якому автор розглядає механізм функціонування компаративної фразеології в поліських говорах, зосереджуючи увагу на їхній ідеографічній організації. Учена розглядає стійкі народні порівняння як повноправний об'єкт фразеології, акцентуючи увагу на понятті компаративного модуля та етимологічних засадах його формування. Аналізуючи структуру компаративем, Г. М. Доброльожа підкреслює, що «сигніфікативно порівняння можуть мати різні форми; залежно від виражальних засобів вони бувають повними або елізивними. Обов'язкова присутність компаративного суб'єкта й об'єкта у мислительному акті не передбачає необхідності експліцитного вираження цих компонентів у мовленні» [Доброльожа 1997a: 6].

Вагомим внеском у розвиток української фразеології є також праця А. О. Івченка «Фразеологія українських народних говорів: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти» (Київ, 2000), у якій комплексно

висвітлено процеси ономасіологічного моделювання фразеологічних одиниць у контексті цілісної системи народного мовлення.

Попри значну кількість напрацювань, у сучасному мовознавстві досі залишаються дискусійними питання визначення сутності порівняння та його класифікації. У системному аналізі компаративних структур враховується те, що порівняння є специфічною єдністю мовних елементів, сутність якої можна збагнути лише у зв'язку з логікою та філософією мислення. Таким чином, порівняння постає як один із провідних засобів пізнання світу – акт інтелектуального зіставлення об'єктів для встановлення їхніх відношень, серед яких ключовими є категорії тотожності й відмінності [УМЕ: 507]. Отже, порівняння – це водночас і спосіб пізнання, і результат цього процесу, закріплений у мовній формі.

Методи дослідження: складність і багатогранність об'єкта аналізу зумовили необхідність застосування комплексу взаємодоповнювальних методів.

Основними методами стали: структурно-семантичне моделювання, яке передбачає аналіз взаємозв'язку між літературною формулою порівняння та її варіантними реалізаціями; ідеографічна класифікація, що дає змогу систематизувати народні порівняння за змістовими та тематичними ознаками; зіставний і компонентний аналіз, які використовуються для виявлення структурно-семантичних відмінностей між компаративними одиницями, а також для визначення специфіки їхніх смислових компонентів.

Теоретичне значення дослідження. Отримані результати мають важливе теоретичне значення, оскільки фактичний матеріал дозволив уточнити положення щодо проникнення структури базових моделей у систему народних порівнянь, варіювання їхніх компонентів і здатності цих конструкцій формувати усталені національно марковані образи. У процесі аналізу мовного матеріалу виявлено динаміку розвитку структури стійких

порівнянь, а також визначено роль етнокультурного чинника в їхньому формуванні та функціонуванні.

Практичне значення. Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані: при укладанні фразеологічних словників ідеографічного типу; у процесі розроблення спецкурсів і спецсеминарів з фразеології, лексикології, словотвору та фонетики; у практиці навчання української мови в закладах освіти різних рівнів – від школи до вищої школи.

Отримані матеріали можуть слугувати базою для подальших наукових розвідок у галузі української фразеології та етнолінгвістики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. З теми роботи виголошено наукову доповідь «Сполучникові порівняльні конструкції (на матеріалі словників говірок української мови)» на IV Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» (7 листопада 2025 року, м. Кам'янець-Подільський).

Обсяг і структура роботи. Робота складається з переліку умовних скорочень вступу, двох основних розділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (72 позиції). Загальний обсяг роботи – 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ

1.1. Логіко-граматична модель стійких народних порівнянь

Дослідження стійких народних порівнянь антропоморфічного типу здійснюється з урахуванням логіко-граматичної моделі компаративних фразеологічних одиниць, запропонованої М. Ф. Алефіренком. Відповідно до положень цієї моделі, трикомпонентна структура компаративної одиниці складається з *tertium comparationis* (основи порівняння), порівняльного сполучника та агента порівняння. При цьому компонент, що виступає референтом порівняння, зазвичай не входить до складу фразеологізму. Трикомпонентне зрощення виникає через семантичне зміщення, що відбувається під час переходу компаративної конструкції на рівень фразеологічної одиниці [Алефіренко 1987: 44–45].

Дослідники по-різному трактують межі стійкого порівняння. Частина з них (Л. Г. Авксентьев [Авксентьев 1988], М. Ф. Алефіренко [Алефіренко 1987], А. Ф. Марахова [Марахова 1975], Г. М. Доброльожа [Доброльожа 1997а], А. О. Івченко [Івченко 2000]) включають *tertium comparationis* до складу компонента, інші обмежують стійке порівняння лише сполучником та образною основою, виносячи основу порівняння в окремий фразеологічний контекст і підкреслюють, що у словниках стійкі фрази подані у двох групах.

Більшість дослідників сходяться на думці, що початковим етапом пізнання є порівняння, а процес пізнання сам по собі є процесом зіставлення (О. О. Потебня). Кожен фразеологізм на ранньому етапі становлення виступає як метафора, порівняння або частина прислів'я чи крилатого вислову.

Конотація додає стійкому народному порівнянню ознаки фразеологізму, відображаючи ставлення мовця до об'єкта – позитивне або негативне. Наприклад, у порівнянні «жовтий як вощина» негативний оцінний

аспект зрозумілий усім, оскільки характеризує хвору чи виснажену людину. У той же час порівняння на кшталт «живе як у Бога за плечима» чи «живе як у батька за пазухою» передає позитивну, безтурботну характеристику.

У сучасному мовознавстві прийнято трактувати структуру стійкого порівняння як поєднання трьох складників:

1. Основа порівняння – об'єкт, із яким співставляють суб'єкт;
2. Образна основа (конкретизатор) – характеристика ознак, що відтворює властивості або дії об'єкта;
3. Порівняльний сполучник – елемент, що забезпечує цілісність конструкції.

Основа порівняння може виражатися різними частинами мови: іменниками, прикметниками, дієсловами, прислівниками або словосполученнями, тому стійкі народні порівняння поділяють на субстантивні, ад'єктивні та вербальні. Порівняльний сполучник є обов'язковим елементом, без якого компаративна семантика не реалізується.

Образна основа рівноправна з основою порівняння, хоча вона часто виступає активнішим елементом, «вбираючи» частину значення основи. Вона може бути іменником, словосполученням або підрядним реченням, виконуючи функцію уточнення або конкретизації ознаки першого компонента. Так, А. О. Івченко вважає, що саме образні конкретизатори реалізують семантику компаративізму [Івченко 2000: 54].

Образи дозволяють створювати унікальні мовні конструкції, переносючи людський досвід за межі безпосереднього сприйняття реальності. Ця здатність формує основу стійких народних порівнянь, насамперед тих, що характеризують людський світ і поведінку.

Конотативна оцінка, виражена стійкими порівняннями, відображає ставлення мовця, а не об'єктивні властивості: порівняння людини з «собакою» або «бараном» не позначає фактичні якості, а передає негативну оцінку; аналогічно «квітка», «лебідь», «орел» мають позитивну конотацію.

Експресивність стійких порівнянь проявляється у здатності передавати емоційно-суб'єктивну оцінку. Використання таких порівнянь і пов'язаних прислів'їв допомагає пом'якшити або підсилити висловлювання. Наприклад: «здоровий як горохова копиця», «чиста як вода», «змарнів як з хреста зняли», «раз добром налите серце навек не прохолоне». Позитивні порівняння вказують на бажану поведінку чи стан, а негативні – на відхилення від соціальних норм.

І. С. Гнатюк підкреслює, що оцінка через порівняння включає два основні механізми: пряму вказівку на суб'єктивність та деінтенсифікацію ознак, що дозволяє знизити категоричність висловлювання [Гнатюк 2021: 22]. Найчастіше оцінюються зовнішність, характер, психоемоційний стан та дії людини [Гнатюк 2021: 25].

Співвіднесеність порівняння з особистістю підвищує гостроту емоційно-оцінних функцій порівняння, де експресивність є ключовою характеристикою фразеологізму, без якої він не може функціонувати [Коваленко 2021: 231].

Отже, стійке порівняння є засобом образного відображення індивідуальної ознаки та емоційно-оцінного ставлення до об'єкта. Конотація забезпечує суб'єктивність оцінки та надає порівнянню фразеологічних властивостей.

1.2. Образність як характеристика фразеологізму

Образність є однією з визначальних ознак фразеологічних одиниць. Г. М. Доброльожа визначає її як здатність фразеологізму містити образ, що мотивує його семантику, відображаючи предмети й явища об'єктивної реальності «здатність фразеологізму мати в семантичній структурі мотивуючий його значення образ, тобто наочно – відчуттєву уяву про предмети і явища об'єктивної дійсності, що виникли від семантичної двоплановості стійкого словосполучення» [Доброльожа 1997а: 6].

У стійких народних порівняннях антропологічного характеру образність пов'язана з:

1. Референтною віднесеністю та позитивною оцінкою;
2. Трансформацією структурно-семантичних моделей, що породжує різновиди порівнянь;
3. Частотою використання;
4. Контекстом, який активує семантику фразеологізму.

Образи для порівнянь беруться з різних сфер життя: побуту, культури, природи, історії. Вони дозволяють людині переносити досвід за межі безпосередньої реальності та формувати унікальні фразеологічні конструкції, що відображають світ людини.

У кожній мові наявні вирази, в основі яких лежить порівняння, передусім образного характеру. Порівняння вважають одним із найприродніших способів пізнання людиною навколишнього світу. Наприклад: *муркотить як кіт під носом* /тихо, невизначено говорить/; *вредний як собака* /про дуже вредну людину/; *білий як сніг* /про світловолосу людину/. Чому саме такі порівняння закріпилися в мові, залишається нез'ясованим. Водночас сам факт їх існування впродовж поколінь українців свідчить про тривалий процес узагальнення окремих випадків порівняння та поступове перетворення їх у фразеологізми.

Образи, якими послуговується людина, охоплюють не лише безпосередньо сприйняті предмети й явища, а й попередній людський досвід, зафіксований і відшліфований у формі фразеологізмів. Саме завдяки їм людина здатна виходити за межі безпосередньої дійсності – у часі й просторі. Ці образи, як уже зазначалося, є основними. Важливо, щоб людина була підготовлена до здійснення мисленнєвих операцій:

«Сприйняття рухає завжди безпосередній, властивий саме йому мотив, який можна назвати бажанням сприймати. Хоча час від часу можуть бути й чужі мотиви, цей прямий перцептуальний мотив присутній у будь-якому

випадку використання почуттів. Неможливо побачити, не намагаючись дивитися, або чути, не намагаючись слухати» [Коваленко 2021: 297].

На нашу думку, особливої ваги набуває свідоме викликання людиною асоціацій, що опосередковано ведуть до процесу порівняння. У науковій традиції відновлення попереднього досвіду мислення визначається як відтворення. Його напрям і зміст залежать від асоціацій, сформованих у минулому. Для ефективного відтворення застосовується порівняння між тим, що відтворюється, і тим, що необхідно пригадати. Предметність сприйняття зумовлює спрямованість образу на конкретний об'єкт, який викликає певне уявлення, створюючи відчуття реальності сприйманого.

Б. О. Ларін підкреслював, що «семантична єдність і цілісність фразеологічного словосполучення були б неможливі без метафоричності вживання тих слів або принаймні одного з тих слів, що увійшли до фразеологізму. Тому характерною й визначальною ознакою фразеологізму більшість дослідників визнає вторинний (переносний або образний) його зміст» [Ларін 1959: 32].

Образність як визначальна риса фразеологізмів розвивається завдяки здатності людини до метафоричного й асоціативного мислення. На основі первинних образів сприйняття формуються вторинні образи. Джерелом таких порівнянь виступають різноманітні сфери людського життя – історія, побут, культура народу тощо. Значна частина фразеологічних образів пов'язана зі світом тварин, зокрема домашніх. Такі порівняння ґрунтуються на певній ознаці, що є найхарактернішою для відповідної тварини або птаха. У різних народів ці символи різняться: для українців символом хитрості є *лисиця*, сили – *лев*, дурості – *осел, віл*, боягузтва – *заєць*, живучості – *вугор*.

Більшість стійких словосполучень мають самобутній характер і виникають як результат потреби спілкування. Удалі, образні поєднання слів повторюються, закріплюються в мові й утворюють особливу мовну одиницю, відмінну від вільних словосполучень тим, що не створюється щоразу наново:

«Багатократне вживання переосмислених таким чином складових робить їх стійкими експресивами, тобто фразеологізмами. Ефективність фразеологізації й актуальність нового фразеологізму багато в чому залежить від поширеності терміна – витоку, його загальномовного статусу, який дозволяє створювати двоплановість і тим самим емоційну напруженість» [цит. за Коваленко 2021: 215].

Переважає більшість народних сталих порівнянь, виражаючи певні поняття, виконують оцінно-характеристичну, експресивно-образну та узагальнюючу функції. Тому їх значення є єдиним і неподільним, тобто фразеологічним.

Отже, з огляду на результати дослідження, можна зробити висновок, що стійкі народні порівняння становлять об'єкт вивчення фразеології.

Фразеологічні одиниці як результат особливого способу вторинної номінації з'являються у мовленні для заповнення прогалін у найменуванні нових відтінків уже наявних понять. Унаслідок такої опосередкованої номінації формуються сталі звороти з особливою фразеологічною семантикою, що характеризується тісною взаємодією форми й змісту.

У традиційних дефініціях фразеологічних одиниць зазначається кілька основних ознак, які дослідники визнають визначальними: семантична цілісність, відтворюваність, фразеологічна стійкість, метафоричність, нарізнооформленість. Головною ознакою фразеологізму є його відтворюваність як готової мовної одиниці. Узагальнюючи наукові підходи до питання атрибуції фразеологічних одиниць, у даній роботі за доцільне взято визначення, запропоноване Н. Д. Коваленко

Висновок до 1 розділу

Фразеологічна одиниця розглядається як відносно стійке, відтворюване та експресивне поєднання лексем, що має цілісне значення. До її конструктивних ознак належать: функція непрямой номінації; лексико-граматична стійкість складу; структурна нарізноформленість; образність; здатність передавати оцінку.

Порівняння та метафори потенційно пов'язані у мисленнєвому процесі, проте їх розмежовують такі критерії: у порівняння чітко визначена структура, у той час як метафора не піддається точному компонентному аналізу; результат порівняння не формує новий семантичний комплекс, тоді як метафоризація створює нове значення. Перетворення компаративного значення у метафоричне стає передумовою фразеологізації стійкого порівняння, адже метафоричність є однією з основних ознак фразеологізму.

Дослідження механізму реалізації порівняльної семантики показало, що характерною рисою таких структур є семантичне зближення показника порівняння з основою порівняння, внаслідок чого показник відношень перестає виконувати свою первинну функцію та зберігається у конструкції як традиційний елемент. З огляду на природу семантичних зв'язків між компонентами, стійкі народні порівняння виправдано класифікувати як фразеологічні одиниці.

Оцінка надає порівнянню ознак фразеологізму, оскільки стійке народне порівняння завжди відображає індивідуальні ознаки та емоційно-оцінне ставлення мовця до дійсності. Більшість таких порівнянь реалізує оціночну, експресивну, образну та узагальнюючу функції, що робить їх значення єдиним і цілісним, а отже – фразеологічним.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ

Вивчаючи процеси фразеотворення та функціонування стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру в українській мові, перш за все слід визначити ефективні методи їх дослідження. Стійкі народні порівняння можна ідеографічно описати та диференціювати залежно від культурного рівня, розвитку свідомості мовного колективу, матеріальних умов суспільного життя та принципів, за якими відбувається сприйняття й сегментація дійсності.

Враховуючи семантичні, граматичні та функціональні властивості стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру, дослідження структурно-семантичних трансформацій доцільно здійснювати методом ідеографічної класифікації, що передбачає виділення груп порівнянь за означуваними ними поняттями:

- а) тематичне поле;
- б) ідеографічна група;
- в) ідеографічний ряд;
- г) синонімічний ряд;
- г) структурно-семантична модель.

Ідеографічна класифікація стійких народних порівнянь тематичного поля «Людина» передбачає екстралінгвістичне членування світу та базується на поняттєво-логічних засадах, з урахуванням загальної семантичної ознаки, яка інтегрує групу елементів. Найдрібнішою одиницею класифікації є структурно-семантична модель, що відображає відносну стабільність форми й семантики стійкого народного порівняння. Виявлення базових структурно-семантичних моделей дозволяє детально дослідити семантику кожного

порівняння та формувати їх у синонімічні ряди. Зібраний фактичний матеріал сприяє опису всіх різновидів структурно-семантичних трансформацій.

Семантичні трансформації фразеологічних одиниць визначають як зміни традиційного значення фразеологізму, що виникають під час актуалізації в конкретному контексті й надають додаткові відтінки або проявляють семантичну двоплановість компонентів або словосполучення в цілому [Білоноженко 1989: 84]. Трансформації стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру кваліфікуються як okazіональні.

Основна увага дослідження зосереджена на визначенні типів структурно-семантичних трансформацій стійких порівнянь: а) субституція – заміна компонентів порівняння словами вільного вжитку; б) поширення меж компаративного фразеологізму; в) еліпсис стійкого порівняння.

Серед трансформацій субституції виділяють:

1. Увиразнення та посилення традиційного значення – *змерз як цуцик на дощі; замерз як курка на дощі.*
2. Внесення діалектного забарвлення – *п'яний як шток (штік, чіп); пере язиком як праником.*

Поширення компонентного складу базових моделей відбувається за такими типами:

- 1) препозитивне означення – *ясна як весняний день; замерз як березова брунька;*
- 2) постпозитивне означення – *моторний як собака чорний; спить як заєць полаханий;*
- 3) препозитивний додаток – *багацько як у голого волосся; багацько як у шолудивого волосся;*
- 4) постпозитивний додаток – *тягне як віл воза; дбає як бджола мед;*
- 5) препозитивна обставина місця – *гарна як в саду вишня; кидається як в окропі муха;*

б) постпозитивна обставина місця – *проворний як вітер у полі; заливається як соловейко на калині;*

7) препозитивна обставина часу – *гарна як навесні квітка; красива наче весною земля;*

8) постпозитивна обставина часу – *прилетіли як птахи весною; красива наче земля весною.*

Усі поширення поділяються на препозитивні та постпозитивні.

Трансформації еліпсу відбуваються шляхом відкидання основи порівняння – (високий) як півтораївана; (прилип) як смола.

Морфологічна характеристика порівнянь передбачає формування ідеографічних груп на основі моделей «дієслово + як + іменник», «прикметник + як + іменник», «іменник + як + іменник», що дозволяє класифікувати їх як вербальні, ад'єктивні та субстантивні.

Наукова література пропонує різні підходи до структури тематичного поля «Людина», що відображає різноманітність поглядів на класифікацію та семантичні трансформації стійких народних порівнянь.

2.1. Ідеографічна група «Інтелект і риси характеру антропоніма»

Розглянута ідеографічна група включає у свій склад декілька ідеографічних рядів. Ідеографічний ряд /інтелект/ представлений двома антонімічними кореляціями: позитивними та негативними рисами характеру й поведінки людини. У межах негативної модальності стійкі народні порівняння систематизуються у синонімічні ряди, які уточнюють їх семантичне значення.

Синонімічний ряд /зовсім дурний/ об'єднує компоненти, основна семантика яких сконцентрована в основі порівняння, тоді як образний конкретизатор підсилює значення або надає переносного смислу (наприклад, “дурний”). Стійкі народні порівняння цього ряду здебільшого мають структурну домінанту “прикметник + як (мов, хоч) + іменник”, тому їх

класифікують як ад'єктивні. Образні конкретизатори таких компаративних фразеологізмів різноманітні за тематикою, що дозволяє виділити наступні структурно-семантичні моделі:

а) «дурний + як + дерев'яний предмет»

Фразеологічні одиниці цієї моделі відзначаються високою експресивністю; образний конкретизатор змінюється у мові, створюючи різновиди стійких порівнянь (наприклад, *дурний як довбня, пень, поліно, пробка*). Модель трансформується шляхом додавання нових структурних елементів. Зміни кількісного складу компонентів не впливають на фразеологічне значення. Поширення моделі відбувається за рахунок введення препозитивного означення (*дурний як липовий дрівітьень*) або постпозитивного означення (*дурний як довбня неотесана*), а також шляхом включення обставини місця (*дурний як пробка на екзамені*).

б) «дурний + як + тварина з конотацією дурості»

Образний конкретизатор у цій моделі варіюється: «баран», «віл», «кінь», «кіт», «коза», «осел», «свиня» тощо. Найвищий рівень експресії має лексема «баран» (*дурний як баран*). Модель може поширюватися через препозитивні означення (*дурний як божий баран*) або додаткові структурні елементи (*дурний як сто свиней, дурний як свиня нескребена*). Подібну семантику мають вирази на кшталт «людина гірш як худобина». Інші приклади включають препозитивні означення: *дурний як турецький кінь, дурний як загорений кіт, розумний як Сидорова коза /дурний/, розумний як Федькова кобила /дурний/*.

в) «дурний + як + свійський птах»

Поширені стійкі порівняння із зоонімами: *дурний як гуска, дурний як ворона, дурний як утка*. Модель рідко поширюється через препозитивні або постпозитивні означення. Ступінь експресивності таких порівнянь середній, що зумовлено лексико-граматичною категорією істоти.

г) «дурний + як + частина тіла тварини»

Приклади: *дурний як заячий хвіст, дурний як овеча п'ята.*

г) «голова + як + предмет з негативною конотацією»

У цих порівняннях основа – соматичний компонент: *голова як макотра, голова як свистун, голова як довбня* тощо. «Голова» традиційно асоціюється з мисленням, а семантичне навантаження покладається на образний конкретизатор. Модель трансформується введенням додаткових елементів: *голова як порожній горнець, голова як у бика, голова як довбня неотесана, в голові як у пустій стодолі, голова як (наче) коряк недодовбаний.*

д) «дурний + як + рослина»

Приклади: *дурний як дуб, дурний як бур'янина, дурний як фасоля.* Н.Д. Коваленко зафіксувала таке стійке порівняння: *сказав як дурний з дуба зірвався.*

Образний конкретизатор «табака» формує модель *дурний як табака в розі*, яка може видозмінюватися: *не знає нічого як табака в розі, сидить як табака в розі.*

е) «дурний + як + взуття або його частина»

Приклади: *дурний як валянок, дурний як чобіт.* Моделі з цими конкретизаторами трансформуються введенням препозитивних означень: *дурний як сибірський валянок; дурний як дерев'яний (дірявий) чобіт.*

є) «дурний + як + будівля або її частина»

Приклади: *дурний як двері, дурний як хатина без даху.*

ж) «дурний + як + їжа»

Приклад: *дурний як сало.* Цей фразеологізм може трансформуватися через постпозитивний додаток: *дурний як сало без хліба.* Можливий антонімічний варіант: *розумний як сало /дурний/.*

з) «дурний + як + етнонім»

Етнофразеологізм є видом мовного стереотипу – стійким сполученням, що відображає стабільні форми мислення. Більшість етнофразеологізмів мають табуований характер, однак їхнє дослідження корисне для

психолінгвістики та лінгвокраїнознавства, оскільки різні етноніми несуть певні конотації в різних територіальних контекстах. Приклади: *дурний як кацап, дурний як москаль*.

Поширення структурно-семантичної моделі здійснюється як через використання препозитивного означення (наприклад, *дурний як Беркові штани; мудрий як Беркові штани; розумний як Беркові штани*), так і через введення постпозитивного додатка (*мудрий як штани Соломона*). Особливість цих моделей полягає в тому, що вони належать до стійких народних порівнянь з прихованою антонімією. Якщо в стандартних стійких народних порівняннях компаративна частина підсилює основне лексичне значення основи порівняння, то у випадку фразеологічних одиниць з прихованою антонімією її функція інша – вона нейтралізує початкове значення ознаки або дії, перетворюючи його на власний антонім.

и) «дурний + як + українське власне ім'я»

У цих стійких народних порівняннях образними конкретизаторами виступають гіпокологістичні власні імена, що символізують дурня та відображають соціальну належність людини: *дурний як Стецько; дурний як Омелько; дурний як Альоша; дурний як Панько*. Власні імена виконують соціально-інформаційну функцію, оскільки на певному етапі набули негативної соціальної оцінки: *Панько, Стецько* – ‘дурень’, *Альоша* – ‘безнадійний дурень’, *Омелько* – ‘дуже дурний’. Поширення моделі відбувається шляхом додавання структурних елементів: *дурний як Альоша з водокачки; дурний як Панькові штани*.

Власні імена реальних історичних осіб зустрічаються рідко: *дурний як Скоропадський*. Особливістю таких порівнянь є використання соціальної оцінки імені, що часто перетворюється на оцінку характеру людини. Не випадково, що імена, асоційовані з «підлим» становищем, набувають значення ‘дурний’ [Коваленко 2021: 116].

і) «дурний (тупий) + як (мов) + побутовий предмет»

Приклади: *дурний як (мов) колесо, веретено*. Модель трансформується через додаткові структурні елементи, що суттєво не змінюють фразеологічне значення: *тупий як серп іржавий; дурний як десять бочок дьогтю*.

ї) «дурний як + часовий проміжок»

Приклад: *дурний як ніч*. Модель видозмінюється шляхом додавання нових структурних елементів: *темний як ніч, дурний як ніч, дурний як дванадцять годин ночі*.

й) «наївся + отруйної (наркотичної) рослини»

Приклади: *як чемериці об'ївся; як белени наївся*.

Слід зазначити, що стійкі народні порівняння з образним конкретизатором-антонімом характеризуються найнижчим ступенем експресивності серед аналізованих конструкцій. Наприклад: *дурний як Беркові штани – розумний як Соломонів папуць; дурний як баран – мудрий як бекало <рогоате>; дурний як віл – розумний як сто волів; дурний як десять бочок дьогтю – розумний як сто бочок арештантів; дурний як кінь – розумний як Федькова кобила; дурний як цап – розумний як Сидорова коза; дурний як товкач у ступі – розумний як утюг*.

Синонімічний ряд 'не знати, ні на чому не розумітися' включає стійкі народні порівняння-антоніми:

а) «знати + як + деінтенсифікуючий зворот», наприклад: *знати як лисого коня; знати як із висоти упав*. Поширення моделі відбувається за рахунок граматичного варіювання «дієслово + як + прикметник»: *знати як облупленого*.

б) «знає (розуміється, розбирається) + як + тварина в рослинах чи плодах, що не ростуть на нашій території», наприклад: *знає як свиня апельсини; розуміється як їжак на табаці; розбирається як свиня в апельсинах; розбирається як свиня в ананасах; баран в апельсинах; свиня в гранатах*.

в) «розбирається (розуміється) + як + дурна тварина в предметах, що потребують спеціальних знань», наприклад: *розбирається як ведмідь на зорях; розуміється як баран на зорях; розбирається як баран в аптеці.* Поширення моделі відбувається через введення препозитивного означення: *розбирається як свиня в гнилому гарбузі.*

г) «розбирається (говорить) + як + інтенсифікуючий зворот», наприклад: *розбирається як баран підрізаний; розбирається як сліпий по зорях; говорить як сліпий про кольори.*

г) «знається (здатний, знаючий, цікавий, знає) + як + етронім», наприклад: *знає як циган у вівцях.* Як образний конкретизатор використовується етронім, семантика якого в певному регіоні асоціюється з незнанням. Мотивацією утворення такого компаративного фразеологізму є те, що цигани ведуть кочовий спосіб життя, тоді як заняття бджільництвом та землеробством вимагають осілості.

Трансформація моделі здійснюється шляхом додавання нових структурних елементів: *здатний як циган на садівника; знаючий як циган до пасіки; знається (цікавий) як циган до бджіл.*

Попередньо були описані найпоширеніші стійкі народні порівняння, проте серед досліджуваних фразеологізмів трапляються й одиничні, що не вкладаються в загальну схему: *ума як у кози хвоста; ліпше сидіти з мудрим в тюрмі, як з дурним в небі; острій як жидівська тупиця; ума як у курки; їж, дурний, бо то з маком; застав дурня поклони бити, то й лоба розіб'є; з дурним зчепитися, дурним зробитися; живіт товстий, а лоб пустий; знайшов мудрий дурного, а не зробили нічого; скоріше дурень мудрого одурить, як мудрий дурного на розум наведе; хто дурним вродився, то й в Києві не навчився; говори до гори, а гора горою, а ти, що хочеш, те й роби з дурного.*

Стійкі народні порівняння з позитивною оцінкою розуму трапляються значно рідше. Синонімічний ряд 'розумний' об'єднує стійкі народні порівняння, які формують такі структурно-семантичні моделі:

а) «розумний (мудрий) + як + тварина з конотацією розуму», наприклад: *мудрий як змія; мудрий як сова*.

б) «розумний (мудрий) + як + антропонім». Найпоширенішим образним конкретизатором є «Саламон», що пояснюється біблійним походженням образу: *мудрий як Саламон*. Варіювання основи порівняння проявляється у формах *премудрий як Саламон*. Особливістю цієї структурно-семантичної моделі є існування еліпсованої форми: *мудрий Саламон*. Серед досліджених стійких народних порівнянь зафіксована також унікальна модель без аналогів: *гадає, що всі розуми поїв* (значення 'дуже мудрий').

Синонімічний ряд 'дуже розумний, освічений' включає компаративні фразеологічні одиниці, побудовані за моделлю «розумний + як + антропонім»: *розумний як равин; розумний як пророк*. Поширення моделі здійснюється через введення постпозитивного означення: *розумний як равин жидівський*.

Синонімічний ряд 'мудрий, кмітливий' складають стійкі народні порівняння, утворені за моделлю

а) «мудрий + як + тварина»: *мудрий як лис*. Ряд включає вербальні, ад'єктивні та субстантивні стійкі порівняння, основа яких відображає семантику оцінки розумових якостей.

Вербальні стійкі порівняння, що мають структуру дієслівного словосполучення, передають якісну оцінку особи і за семантикою наближаються до ад'єктивних прикладів: *крутить як лисиця хвостом; говорить як лисиця, а за пазухою камінь держить; зложив сі (стулив сі) як лис*. Категоріальне значення дієслівності може ускладнюватися «якісно-оцінним моментом», що створює умови для категоріальної полісемії, тобто ідентичності фразеологізму за категоріальними ознаками з кількома

частинами мови [Жовтобрюх 1972: 56]: *нюх як у лисиці; крутиться як лисиця.*

б) «видить + як + інтенсифікуючий зворот», наприклад: *видить як трава росте.*

Синонімічний ряд ‘добре розумітись на чомусь’ представлений стійкими народними порівняннями, що формуються за моделями:

а) «знати + як + себе (частину свого тіла)», наприклад, *знати як свою руку.* Поширення моделі через препозитивне означення уточнює фразеологічне значення: *знати як своїх п'ять пальців.*

б) «знати + як + свій одяг (деталь)», наприклад: *знати як свої чоботи; знати як свій карман.*

Отже, аналіз показує, що стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру з негативною оцінкою розумових здібностей значно більше, ніж із позитивною. Вони об'єднуються в синонімічні ряди, кількість яких значно перевищує аналогічні ряди з позитивною оцінкою. Крім того, і структурно-семантичних моделей у межах рядів з негативною оцінкою більше, ніж у рядів із позитивною.

Переважає більшість стійких народних порівнянь описуваного ряду вербальні, оскільки мають структурну домінанту «дієслово + як + іменник», хоча в картотеці також зафіксовано ад'єктивні та субстантивні порівняння, створені за моделями «прикметник + як + іменник» та «іменник + як + іменник».

Ідеографічний ряд ‘риси характеру людини’ складається з кількох синонімічних рядів:

Синонімічний ряд ‘зла, сердита, клята’ включає ад'єктивні стійкі народні порівняння, у яких структурною домінантою є схема «прикметник + як + іменник». Ці порівняння формуються за різними структурно-семантичними моделями:

а) «сердита (сердитий, завзятий) + як + нечиста сила»: наприклад, *сердита як відьма; сердитий як чорт*.

б) «злий (завзятий) + як + чорт»: *злий як чорт*. Поширення цієї моделі може відбуватися за рахунок постпозитивного означення – *завзятий як чорт лабатий*.

в) «лютий (злий) + як + тварина»: *злий як собака; лютий як звір*.

Образні конкретизатори з конотацією лютості – *вовк, гадюка, гадина, звір, змія, оса, собака, тигр, щеня* – формують особливо експресивні порівняння, наприклад: *лихий як звір; зла як змія; сичить як гадина; сердитий як гадюка; верг сі як гадина*.

Структурно-семантична модель може трансформуватися шляхом додавання до її компонентів додаткових структурних елементів. Наприклад, введення препозитивних означень: *сердитий як <зінське> щеня; злий (завзятий) як <зінське> щеня; злий як <голодний> вовк*. Також зафіксовані стійкі народні порівняння з постпозитивними означеннями: *злий як пес <цеповий>; злий як собака <цеповий>*.

г) «підскакує + як + тварина»: *підскакує як зінське щеня*. Модель трансформується шляхом субституції її базових елементів.

г) «сердита (сердитий, злий) + як + рослина»: образним конкретизатором є «кропива», що історично асоціюється зі злістю – *сердита як кропива; злий як кропива; сердитий як кропива*.

Окремі фразеологізми-порівняння важко віднести до певних підвидів, наприклад: *злий аж у роті чорно; кривиться як (мов) середа на п'ятницю (вівторок на четвер); палкий як порох; недобрий як шандар; лютиться аж волосся на собі дере; нема м'яса без кости, риби без ости, а чоловіка без злості; зла як мачуха*.

Синонімічний ряд 'весела, привітна, ласкава' формується зі стійких народних порівнянь, створених за такими структурно-семантичними моделями:

а) «ясна (весела, ласкава) + як + природне явище»: *ясна як день (зіронька, ранок, місяць, сонечко); весела як весна; ласкава як сонце.* Введення препозитивного означення *весняний* значно поширює модель і посилює її експресивність: *весела як весняне сонце; ласкава як весняне сонце; веселий як весняний день.*

б) «глянула (засміялася) + мов (ніби) + інтенсифікація ознаки»: *глянула і мов сонце засвітилося; засміялася – ніби сонце зійшло.*

в) «весела + як + птах з конотацією веселості»: *весела як жайворонок; весела як ясочка.* Поширення моделі може відбуватися введенням препозитивного означення: *весела як весняний жайворонок.*

Синонімічний ряд 'працьовита, робоча людина' включає порівняння, сформовані за такими структурно-семантичними моделями:

а) «працьовита + як + комаха». Тут образними конкретизаторами є *бджілка, бджола, мурашка*, символи невтомної праці – *роботяца як мурашка; працьовита як бджілка; робоча як бджола.*

б) «робить + як + сміється», наприклад: *робить як сміється.*

в) «робить + як + пристрій», наприклад: *робить як трактор; робить як машина.*

г) «працює (тягне) + як + тварина з конотацією сили», наприклад: *працює як віл.* Поширення моделі відбувається введенням постпозитивного додатка – *тягне як віл воза.*

Стійкі народні порівняння цього ряду представлені як вербальними, так і ад'єктивними формами. Варто зазначити, що основи багатьох порівнянь у формі жіночого роду – «глянула», «ясна», «працьовита» – можна трактувати як прояв поваги до жінки.

Компаративна частина та основа порівняння підбираються так, щоб їхні семасіологічні відтінки збігалися якомога точніше, хоча ключову роль у визначенні значення порівняння відіграє компаративна частина.

Синонімічний ряд 'верткий, жвавий' представлений стійкими народними порівняннями, створеними за такими моделями:

а) «жвавий + як + нечиста сила», наприклад: *жвавий як біс*. Поширення відбувається додаванням постпозитивної обставини часу – *жвавий як біс уночі*.

б) «верткий (вертка, прудка, моторний) + як + предмет з додатковими позначеннями руху»: *прудка як дзига; моторний як дзига; вертка як дзига*. Поширення відбувається введенням препозитивного означення – *верткий як <панське> щеня*, або постпозитивного – *моторний як собака <чорний>*.

в) «верткий + як + риба», наприклад: *верткий як в'юн; верткий як вугор*.

г) «носиться (проворний, швидкий) + як + природне явище з додатковим значенням швидкого руху», наприклад: *носиться як вітер; проворний як вітер; швидкий як вітер*. Фіксуємо трансформацію моделі через введення постпозитивної обставини місця: *проворний як вітер у полі*.

г) «як + інтенсифікуючий зворот», наприклад: *як тороплений авряк*. Модель транспортувалась з допомогою еліпсису.

д) «скаче + як + інтенсифікуючий зворот», наприклад: *скаче як вишкварок на сковороді*.

Синонімічний ряд 'повільний' включає стійкі народні порівняння, побудовані на таких моделях:

а) «жвавий (спритний) + як + дерево чи його частина»: *швидкий як пень; жвавий як пеньок*. При введенні постпозитивного додатка можлива трансформація – *спритний як пень <за горобцями>*.

б) «жвавий (швидкий) + як + тварина з конотацією повільності», наприклад: *жвавий як віл*. Введення постпозитивної обставини місця уточнює значення – *швидкий як віл у плузі*.

в) «повертається (поводиться) + як + деінтенсифікуючий зворот», наприклад: *повертається як пень за горобцями; поводитья як печений баран.*

г) «диба (лізе) + як (мов) + інсектонім»: *диба як муха по сметані; лізе як муха по соломі.*

г) «сидить + як + інтенсифікація ознаки»: *сидить як гриб.* Видозмінення відбувається через постпозитивну обставину місця: *сидить як гриб при дорозі; сидить як гриб у траві.*

д) «сидить + як + антропонім», наприклад: *сидить як бариня.* Фразеологізм може поширюватися постпозитивною обставиною місця – *сидить як бариня в сажу (в сажі).*

Стійке народне порівняння *готує сі як на тамтой світ* має значення ‘повільно, неохоче збирається щось робити’.

Деякі антропоморфічні порівняння та приказки залишаються поза загальною класифікацією – *хто вживає леміш, в того буде й куліш; не робить сильне, а робить спосібне; добрий чоловік без роботи, що й бджола без меду; як хто робить, так і має; прийде зима, то згадає; роби, дубе, яке зробиш, таке й буде; везе як борзенний; на добрий камінь що всиплеш, те й змелеш.*

Синонімічний ряд ‘полохливий, боязкий’ складається зі стійких народних порівнянь, утворених за різними структурно-семантичними моделями, зокрема:

а) «сміливий + як + тварина». Порівняння цього типу належать до семантичного класу компаративних фразеологізмів з прихованою антонімією, коли основа порівняння має протилежне значення порівнюваній частині, наприклад: *сміливий як заєць.*

б) «боязкий + як + тварина». Образний конкретизатор *заєць* обґрунтований тим, що традиційно він символізує полохливість. Значення основи порівняння збігається зі значенням об’єкта: *боязкий як заєць;*

полохливий як заєць. Модель поширюється шляхом додавання препозитивного означення – *боязкий як солоний заєць*; *боязкий як стріляний заєць*, що значно підсилює експресивність порівняння.

в) «дивит сі (виглянув) + як + тварина з забороненого місця», наприклад: *дивит сі як щур з муки*; *виглянув як щур з борошна* – у значенні ‘боязко визирнув і сховався’.

г) «жахається (боїться) + як + тварина того, чого не треба боятися»: *жахається як заєць тіні*; *жахається як заєць зо сну*; *боїться як заєць бубна*;

г) «жахається (боїться) + як + нечиста сила релігійних атрибутів», наприклад: *жахається як чорт хреста*; *боїться як чорт хреста і кадила*.

д) «сидить + як + тварина», наприклад: *сидить як щур в горах* – ‘тихо, перелякано’.

Ряд складається з вербальних і ад’єктивних стійких порівнянь, де основа виражає семантику, а компаративний зворот підсилює фразеологічне значення. Порівняння, наведені в двох передостанніх підпунктах, видозмінюються через увиразнення та підсилення традиційного значення виразу.

Синонімічний ряд ‘надокучливий’ складається зі стійких народних порівнянь, побудованих за певними структурно-семантичними моделями.

а) «прилип (пристав, припав) + як + зоонім до їжі». До цього типу належать фразеологічні сполуки на зразок: *прилип як оса (п’явка, муха) до меду*; *пристав як бджола до меду*. У подібних висловах тваринні образи виступають конкретизаторами нав’язливості та настирливості дії. Модель може зазнавати трансформації шляхом введення препозитивного додатка, що уточнює й підсилює значення: *припав до смаку як муха до меду*.

б) «лізе + як + інсектонім». До цієї групи належать стійкі народні порівняння типу *лізе як оса*. Дана структурно-семантична модель може змінюватися шляхом формального варіювання компонентів вислову, наприклад: *лізе в очі як оса* або *як оса в очі лізе*.

в) «прив'язався + як + алоетнонім». У ролі образного конкретизатора вживається *алоетнонім* – назва народу, дана йому іншим етносом. Так, у вислові *прив'язався як москаль* етнонім *москаль* символізує надокучливість і нав'язливу поведінку.

г) «сів (стримить) + як + хвороба». До цього типу належать порівняння, що виражають небажану, набридливу присутність когось чи чогось: *сів як більмо на (в) оці; сів як чиряк на боці; стримить як більмо на очах*. Модель може розширюватися введенням постпозитивних обставин місця – *в оці, на боці, на очах*, що конкретизує смисловий відтінок вислову.

г) «пристав + як + інтенсифікація ознаки». Образним конкретизатором у таких висловах виступає власне ім'я *Пилип*, що історично набуло негативного значення. Його використання у фразеологізмах пояснюється не лише семантичним, а й евфонічним чинником – римованістю: *прилип як до тіста сліпий Пилип*.

Проаналізований ряд охоплює вербальні та ад'єктивні стійкі народні порівняння, у яких основа порівняння визначає їхню семантичну наповненість. Дієслівні порівняння, маючи структуру дієслівного словосполучення, виражають оцінку поведінки або риси людини й за своїм значенням тяжіють до прикметникових.

Синонімічний ряд 'делікатний, сором'язливий' об'єднує ад'єктивні та вербальні стійкі порівняння, утворені за різними структурно-семантичними моделями:

а) «делікатний + як + тварина з конотацією лагідності», наприклад: *лагідний як голуб, м'який як ягня, ніжний як теля весняне;*

б) «засоромився + як + невелика істота», наприклад: *знітився як хлопчик перед учителем, зняковів як дівчина перед сватами, сховався як кіт під лаву;*

в) «сидить (або ходить) + як + інтенсифікація ознаки», наприклад: *сидить як наречений на вінчанні, ходить як несміливий перед старшими;*

г) «почервонів (покраснів) + як + інтенсифікація ознаки», наприклад: *покраснів як маків цвіт, зчервонів як жар у печі;*

г) «дує (обходить) + як + інтенсифікація ознаки», наприклад: *дує як на скло крихке, обходить як із сирим яйцем;*

д) «як + істота з додатковим значенням лагідності, покори, делікатності», наприклад: *як ягня перед ножем, як голуб перед бурею*. Ця модель постала внаслідок еліпсиса базової конструкції – (делікатний) *як ягня перед ножем*.

Синонімічний ряд стійких народних порівнянь антропоморфного характеру, що позначає сердиту або злу людину, охоплює компаративні фразеологізми, утворені за різними структурно-семантичними моделями.

а) «надувся + як + тварина». До цього типу належать порівняння: *надувся як кіт на дощ, надувся як гусак*. Розширення компонентного складу таких виразів відбувається за рахунок додавання постпозитивних обставин місця або часу: *надувся як кіт на вітрі, надувся як гусак у дощ*.

б) «надувся + як + інтенсифікація ознаки». У межах цієї моделі фіксуються варіанти: *надувся як сич на негоду, надувся як сич на дощ, надувся як сич на галушки*. Подібні вислови можуть набувати нових відтінків шляхом лексичної заміни компонентів або введення уточнювальних означень.

в) «кривиться + як (мов) + день тижня на якийсь захід». Типовими є вирази: *кривиться як понеділок на роботу, кривиться як неділя на ярмарок*.

г) «сердитий / злий + як + тварина». Широко вживаються фразеологізми: *лютіший як бик на червоне, гарчить як пес біля кістки, сердитий як кіт, якого не погладили*. У деяких випадках можливе введення препозитивних або постпозитивних означень, що посилюють експресію: *злий як голодний вовк, сердитий як собака на ланцюгу*.

г) «сердитий / злий + як + природне явище». Ця модель відображає емоційний стан через природну стихію: *злий як грім на бурю, сердитий як*

блискавка серед ясного неба, лютує як вітер у полі, кипить як вода в казані, бурчить як грім над селом.

д) «“злий / сердитий + як + людина (антропонім або соціальний тип)». Тут реалізуються порівняння з елементами персоніфікації: *злий як чужий господар, сердитий як староста на школяра, лютує як жінка без води, сердитий як сусід, що межу втратив, розлючений як начальник без кави.*

е) «вираження емоції + як + інтенсифікатор». Метафоричні звороти цього типу описують зовнішні прояви злості: *кипить як чайник на вогні, очі блискають як іскри з кременю, червоніє як буряк від злості, палає як жар у печі, дим іде з вух як з комина.*

Таким чином, у зазначеному ряді представлені як ад’єктивні, так і вербальні стійкі народні порівняння, у яких основа відображає семантичне ядро значення, а компаративна частина виконує функцію інтенсифікації емоційного стану. Завдяки цьому такі вислови вирізняються високим ступенем експресивності, образності та відтворюють різні відтінки людського гніву – від легкого роздратування до відкритої люті.

Синонімічний ряд стійких народних порівнянь на позначення ‘хитрощів, шахрайства’ представлений як вербальними, так і ад’єктивними фразеологічними зворотами, сформованими за різними структурно-семантичними моделями.

а) «крутить (менджує, ошукує) + як + етнонім». До цього типу належать порівняння: *крутить як фірман батогом; менджує як афінець крамом; обдурив як циган на ярмарку.* Такі конструкції часто зазнають трансформацій шляхом лексичної заміни компонентів або введення постпозитивних уточнень, наприклад: *крутить як купець торгом, вертить як міняйло грішми.*

б) «лащиться (облесливий) + як + тварина». У цьому різновиді виразів реалізується зооморфний образ улесливої поведінки: *лащиться як собака;*

підлизується як кіт біля миски; облесливий як пес біля хазяїна; леститься як теля до корови.

в) «крутить + як + антропонім». Така модель відображає уміння діяти спритно або маніпулятивно: *крутить як швець шкірою, вертить як писар пером*. В окремих випадках модель розширюється за рахунок постпозитивного додатка, який конкретизує дію: *крутить як гончар глиною, вертить як ткач пряжею*.

г) «хитрий + як + нечиста сила». Порівняння з цієї групи передають вищий ступінь підступності чи спритності: *хитрий як біс, лукавий як чорт, підступний як дідько з торбою*. У сучасних говірках трапляються й варіанти з посилювальними словами: *хитрий як сам чорт*.

г) «зложивсі (стуливсі, ховає) + як + тварина». Метафоричне відображення прихованої поведінки передано через зооніми: *зложивсі як лис, стуливсі як куниця, ховає як лис хвіст, затаївся як вовк у хащах*. Такі конструкції часто використовуються з конотацією підступності або обережності.

д) «звиваєсі + як + інтенсифікація ознаки». Фразеологізми цього типу позначають гнучкість або нещирість: *звиваєсі як вуж, крутиться як гадина, вертиться як змія на сонці, звивається як уж під каменем*. Такі образи підсилюють уявлення про людину, яка уникає прямої.

е) «хитрий + як + птах із конотацією кмітливості». У народному мовленні трапляються вислови: *хитрий як Панасова гуска, розумний як ворона біля смітника, кмітливий як сойка, лукавий як сорока*.

Таким чином, аналізований синонімічний ряд характеризується великою образною варіативністю. Основи порівнянь найчастіше вказують на поведінкові характеристики людини, а компаративні елементи інтенсифікують семантику, створюючи емоційно-експресивне підґрунтя для відтворення людської хитрості, підступності або спритності.

Синонімічний ряд 'гордий, пихатий, самовпевнений' охоплює як ад'єктивні, так і вербальні стійкі народні порівняння, побудовані на різних структурно-семантичних моделях, що відображають особливості прояву гордовитості в мовній картині світу.

а) «гордиться (чопорна, величається) + як (ніби) + антропонім». У подібних висловах образна частина персоніфікує соціальну або станову пиху: чопорна ніби попада; гордиться як писар при паперах; величається як староста при корогві. Модель може розширюватися введенням постпозитивної обставини місця, наприклад: гордиться як писар у канцелярії.

б) «гордий (пихатий) + як + етнонім». Образ етноніма використовується як засіб посилення експресії: *гордий як турок; пихатий як француз; величний як італієць*. Модель може бути деталізована додаванням прикметникового означення етноніма, що уточнює соціальний статус: *пихатий як англійський лорд; гордий як іспанський дворянин*.

в) «чваниться (запишався, бундючиться) + як + інтенсифікаційний зворот». У таких фразеологізмах порівняльна частина підсилює характеристику самозакоханості: *чваниться як пан на ярмарку; запишався як хлоп на коні; бундючиться як староста при обіді; величається як дяк на празнику*. Трансформація моделі відбувається шляхом лексичної заміни або доповнення компонентів, що створює стилістичну варіативність.

г) «гордий (горда) + як + зоонім». Зооморфні образи в цій групі символізують зовнішню величність або показну пиху: *гордий як індик; горда як журавка; пихатий як павич у дворі; важний як гусак серед курей*.

г) «походжає + як + зоонім». Такі порівняння втілюють поведінкову демонстрацію пихи: *походжає як індик перед курми; чвалає як гусак біля ставка; йде як пава по подвір'ю*.

д) «надувся (розпух, роздувся) + як + зоонім». У цьому різновиді моделі ключову роль відіграють образи тварин, що традиційно асоціюються з пихатістю: *надувся як жаба біля калюжі; роздувся як індик у дворі; важний*

як гусак на святі. Структурна варіативність досягається введенням постпозитивних уточнень: *надувся як індик у дощову погоду; надувся як жаба на камені.*

е) «надувся (величається) + як + етнонім». Цей тип порівнянь фіксує сприйняття пихатості через етнокультурний стереотип: *надувся як пан-лях; величається як турок на базарі; розпух як німець на святі.*

є) «чваниться (величається) + як + тварина». У даній групі моделі виражають гротескну демонстрацію пихи через поведінку тварин: *чваниться як свиня біля жолудів; величається як кіт після миски сметани; бундючиться як півень перед курми.*

Отже, аналізований синонімічний ряд демонструє широкий спектр образних засобів, через які в народному мовленні передається уявлення про гордовиту, пихату чи самозакохану людину. Компаративні структури різняться за джерелом образності – антропонімічною, етнонімічною, зооморфною чи поведінковою – але всі вони виражають емоційно забарвлену оцінку людини, що ставить себе вище за інших.

У процесі розвитку фразеологічного фонду української мови спостерігається трансформація структурно-семантичних моделей стійких народних порівнянь, що зумовлюється прагненням мовців до увиразнення образу, підсилення емоційно-оцінного компонента та розширення змістового діапазону базових конструкцій.

Так, трансформація структурно-семантичної моделі відбувається шляхом поширення меж базової структури за рахунок додаткових синтаксичних елементів. Зокрема, це: препозитивне означення – *запишився як свячене порося*; препозитивний додаток – *величається як засць хвостом*; постпозитивна обставина місця – *величається як свиня в берлозі*; *величається (гонорується, гребється) як свиня на орчаку (в пшоні)*; постпозитивна обставина часу – *величається як свиня в дощ.*

Унаслідок таких модифікацій спостерігається увиразнення, конкретизація та інтенсифікація традиційного значення фразеологічних порівнянь антропоморфічного типу.

ж) характерною є модель типу «дметься (бадьориться, бодриться, величається, вертиться, гнеться, дметься, крутиться, надимається, пнеться, шквереться) + як + інтенсифікаційний зворот», що реалізується у таких прикладах: *дметься як шкурат на вогні; бадьориться як шкурлат на жарках; бодриться як шкурат на огні; величається як шкурат на огні; вертиться як шкурка на огні; гнеться як шкурат на жарках; дметься як шкурат на жару; крутиться як шкурат на огні; надимається як шкурат на огні; пнеться як шкурат на огні; шквереться як шкураток на огні*. У подібних утвореннях фіксується інтенсифікація експресивності через повторювану синтаксичну конструкцію, що посилює образну основу фразеологізму.

з) до наступного різновиду належать утворення за моделлю «роздувся (надувся, дується, виламується, ламається) + як + інтенсифікаційний зворот», де трансформація спрямована на акцентуацію експресивно-емоційного компонента: *роздувся як ковальський міх; дується як легке в борщі; виламується як житній пряник у помийниці; виламується як здобний пряник у помийниці; виламується як яшній пряник у помийниці; ламається як ячний корж*. У зазначених прикладах простежується тенденція до підсилення образності та увиразнення значення, що є характерною рисою народного компаративного мислення.

и) модель «пишається + як + деінтенсифікаційний зворот» передає характеристику поведінки людини через зниження експресивного тону та використання образів зоонімічного походження: *пишається як кошеня в попелі; пишається як корова в хомуті; пишається як кіт на глині; пишається як собака в човні; пишається як свиня в берлозі*. У таких

порівняннях актуалізується елемент комічного, а трансформація сприяє посиленню іронічного відтінку стійкого вислову.

і) Наступна модель «чваниться (дує сі, здув сі, викручується) + як + інсектонім» характеризується застосуванням назв комах як образних засобів для передавання негативних людських рис: *чваниться як чумацька воша; дує сі як вош на морозі; здув сі чий вош на морозі; викручується як блоха на мотоциклі*. У результаті спостерігається підсилення емоційно-оцінного забарвлення, що відображає народне ставлення до пихатості та зверхності.

Окрему групу становлять стійкі народні порівняння антропоморфічного характеру та приказки, які не вписуються в загальну структурну схему, але зберігають семантичну спорідненість: *гордий чоловік як булька на воді; як на вилах ходє; несе голову високо як гуска; гадає, що Бога за бороду схватив; не гордись, дівчино, треба жарти знати, як парубок зачіпає, треба жартувати*. Такі вислови відзначаються високим ступенем метафоризації та індивідуалізованістю народного світосприйняття.

На позначення поняття 'лінивий' у народному мовленні функціонують компаративні фразеологізми, що групуються за окремими структурно-семантичними моделями.

а) модель «лінивий (ледачий) + як + тварина з конотацією лінощів» представлена прикладами: *лінивий як ведмідь; лінивий як віл; ледачий як пес*. Розвиток моделі відбувається через уведення препозитивного означення при образному конкретизаторі, що деталізує характеристику: *лінивий як бондарева корова*.

б) модель «робить (працює) + наче (як) + деінтенсифікуючий зворот» реалізується у формах: *робить наче мокре горить; працює як мокре горить; хочеться робити як старому псові; хочеться робити як старому псові в завірюху брехати; робить як мертвий дише; робить як сліпий дивиться*. У цих випадках фіксується лексична заміна компонентів базової моделі, що

формує підтекст прихованої антонімії, підсилюючи емоційно-іронічне звучання вислову.

в) модель «ледачий + аж + інтенсифікація ознаки» ілюструється прикладом: *ледачий аж порохно сиплеться*. Тут простежується тенденція до максимальної інтенсифікації ознаки, коли граматичний елемент аж підкреслює надмірний ступінь вияву лінощів, властивий народному типу гіперболічного порівняння.

Таким чином, трансформаційні процеси в межах структурно-семантичних моделей стійких народних порівнянь зумовлюють збагачення фразеологічного складу мови, відображаючи глибину народного світогляду, його спостережливість та здатність до метафоричного узагальнення.

2.2. Ідеографічна група «Зовнішній вигляд»

Описувана ідеографічна група складається з кількох ідеографічних рядів, які репрезентують у мові народне розуміння естетичних якостей людини.

Ідеографічний ряд ‘краса людини’ формується із субстантивних, вербальних і ад’єктивних стійких народних порівнянь, поєднаних у синонімічні ряди.

Як засвідчує матеріал дослідження, основа порівняння у компаративних фразеологізмах визначає денотативно-сигніфікативне значення, а образний конкретизатор – конотативне. Трансформація відбувається шляхом уведення до складу компонентів структурно-семантичної моделі додаткових синтаксичних елементів, які, не утворюючи нового фразеологічного значення, підсилюють конотативне значення базових моделей.

Синонімічний ряд ‘дуже красива’

Цей ряд представлений стійкими народними порівняннями, побудованими за низкою структурно-семантичних моделей:

а) «красива (гарна) + як (наче) + природне явище з конотацією краси»: *красива як весна; гарна як весна; гарна як сонце*. Поширення відбувається введенням до складу компонентів базової моделі постпозитивної обставини часу – *красива наче земля весною*; постпозитивної обставини місця – *гарна як зіронька на небі*.

б) «красива (гарна) + наче (як) + рослина з конотацією краси»: *гарна наче рожса (мак, калина)*. Трансформація моделі реалізується через уведення препозитивних означень – *гарна як маків цвіт; красива наче гарна квітка*; постпозитивного означення – *гарна як квітка гайова*; постпозитивної обставини місця – *гарна як вишня в саду*; постпозитивної обставини часу – *гарна як квітка навесні*.

в) «красива (гарна) + як + птах з конотацією краси», наприклад: *красива як пава; гарна як лебідка; красива як голубка*.

г) «гарна + як + людина з конотацією краси»: *гарна як цариця; гарна як царівна*.

г) «дівка (дівчина) + як + природне явище з конотацією краси», наприклад: *дівка як веснянка (зіронька); дівчина як сонечко*.

д) «дівка + як + рослина з конотацією краси», наприклад: *дівка як калина; дівка як тополя; дівка як огірочок*.

е) «дівка + як + дорогоцінність», наприклад: *дівка як золото; дівка як діамант*.

є) «дівчина (жінка) + як + предмет з конотацією краси», наприклад: *жінка як писанка (картиночка, лялечка); дівчина як картина*.

ж) «дівчина (жінка) + як + птах з конотацією краси», наприклад: *жінка як голубочка (орлиця); дівчина як ластівка (лебідка)*. Поширення моделі відбувається шляхом уведення постпозитивної обставини місця – *дівка як калина в лузі*; препозитивної обставини часу – *дівка як у спасівку яглиця*.

з) «гарна + мов + інтенсифікація ознаки», наприклад: *гарна мов намальована*.

и) «ясна + як + природне явище», наприклад: *ясна як зіронька (місяць, сонечко, сонце)*.

і) «свіжа + як + квітка»: *свіжа як квітка*. Поширення компонентного складу (введення постпозитивної обставини часу) спостерігається у порівнянні *свіжа як квітка вранці*.

Синонімічний ряд 'гарно вдягнена людина'

До цього ряду належать компаративні фразеологізми, у яких основа порівняння виражає семантику краси, а образний конкретизатор інтенсифікує її значення. Моделі такі:

а) «одяглася + як + людина з додатковим значенням краси», наприклад: *одяглася як княгиня; одяглася як царівна*.

б) «красується + як + рослина», наприклад: *красується як квітка (рожа)*.

в) «вирядився (вирядилась, чепуриться) + як + на святкову подію»: *вирядився як на весілля; чепуриться як на весілля*.

г) «вибрався (нарядився) + як + тварина», наприклад: *вибрався як котик; нарядився як кіт у рясу*.

г) «прибравсь (убравсь, вбравсь) + як + нечиста сила», наприклад: *прибравсь як чорт на водохрище; убравсь як чорт на утренью; прибравсь як чорт до утрені*.

д) «вирядилась (прибравсь) + як + антропонім», наприклад: *вирядилась як попадя*. Модель може поширюватися введенням постпозитивної обставини місця – *вирядилась як попадя на весілля; прибравсь як алілуйко на утренью*.

е) «гладкий (блищить) + як + інтенсифікація ознаки», наприклад: *гладкий як вилізаний; блищить як нова копійка*.

Синонімічний ряд 'некрасива людина'

На відміну від попередніх, цей ряд є відносно обмеженим, що пояснюється тим, що у фольклорі позитивна оцінка краси виявляється частіше, ніж її заперечення. Матеріал репрезентовано такими моделями:

а) «красива + як + тварина з конотацією некрасивості»: *красива як свиня сива; красива як вівця сива* (про стару, некрасиву жінку). Порівняння мають допоміжне конотативне значення й засновані на римі.

б) «гарний + як + тварина з конотацією некрасивості»: *гарний як пес базарний*.

в) «лице + наче + інтенсифікуючий зворот»: *лице наче дідько по ньому горох молотив*.

г) «красивий (хороша) + як + тварина в непогоду»: *красивий як собака на морозі; хороша як свиня в порошу*.

г) «гарний + як + одяг (його частина)»: *гарний як Панькові штани*. Отономастичні прикметники підсилюють експресію, бо, крім конотації дурості, власні імена Панько й Микита історично мають семантику 'некрасивий': *вбери пенька, то стане за Панька; не з Микити кптити*. Гіпокористична форма Панько (від Пантелеймон) уживається для позначення людини низького соціального стану.

д) «виглядає + як + щось неіснуюче»: *виглядає як Михайлове чудо* (про людину неприємної зовнішності).

е) «красива + як + нечиста сила»: *красива як відьма з Лисої гори*.

Стійкі народні порівняння цього ряду об'єднує одна характерна риса – прихована антонімія. Якщо у звичайних порівняльних фразеологізмах компаративна частина інтенсифікує основне лексичне значення, то у фразеологізмах із прихованою антонімією її функція полягає у нейтралізації значення ознаки або дії, перетворюючи його на семантичний антонім. Це свідчить про глибоку асоціативність народного мислення, що поєднує елементи гумору, іронії та оцінності в єдиній образній системі.

Стійкі народні порівняння антропоморфічного характеру, що репрезентують ідеографічний ряд «зріст людини», є цінним матеріалом для аналізу структурно-семантичної організації фразеологічних одиниць. Як свідчить зібраний матеріал, цей ряд формується з трьох основних синонімічних мікрогруп: високий, маленький і кремезний. У межах кожної з них спостерігаються сталі структурні моделі з варіативним компонентним складом, що засвідчує активні процеси субституції, еліптування та антонімічного протиставлення.

Синонімічний ряд 'високий' складається зі стійких народних порівнянь, побудованих за такими структурно-семантичними моделями:

а) «високий + як + дерево»: *високий як смерека; високий як дуб;*

б) «високий (довгий) + як (мов) + предмет зі значенням висоти»: *високий як верства; високий як дзвіниця; високий як жердина; високий як драбина.* Структурно-семантична модель здатна до субституції компонентного складу – довгий мов пирятинська верства; довгий мов чугуївська верства. Видозмінення моделі може відбуватися шляхом еліптування базової структури – як чугуївська верства; як мальована верства;

в) «як + інтенсифікація ознаки», наприклад: *як півтораївана.*

Структурно-семантична модель трансформується шляхом еліпсису;

г) «виріс + як + антропонім»: *виріс як поліський злодій;*

г) «росте + як + рослина зі значенням висоти», наприклад: *росте як бадиліна;*

д) «довгий + як + рослина зі значенням висоти»: *довгий як хвоя; довгий як бур'янина.*

Синонімічний ряд 'маленький' представлений порівняннями, що відтворюють у мові народне уявлення про низький зріст або дрібну статуру людини. У його складі спостерігаються такі структурно-семантичні моделі:

а) «маленька (дрібний) + як + предмет зі значенням величини», наприклад: *маленька як зернятко; маленька як горошина (мачинка); дрібний як мак;*

б) «маленька + як + тварина»: *маленька як мишеня;*

в) «маленька + як + птах», наприклад: *маленька як горобець; маленька як курчатко;*

г) «виріс + як + деінтенсифікуючий зворот», наприклад: *виріс як кіт навсидячки*. Ця модель побудована на явищі антонімії;

г) «кремезний + як + предмет зі значенням величини», наприклад: *кремезний як ріжок*. Дана модель також ґрунтується на протиставленні.

Синонімічний ряд /кремезний/ включає компаративні фразеологізми, у яких семантика міцності та статності сконцентрована в основі порівняння, а образний конкретизатор деталізує її значення. Структурно-семантичні моделі цього типу мають вигляд:

а) «кремезний + наче + дерево»: *кремезний наче дуб;*

б) «великий + як + тварина», наприклад: *великий як ведмідь;*

в) «баба + як + предмет зі значенням величини»: *баба як гармата;*

г) «баба + як + тварина»: *баба як тур;*

г) «козак + наче + птах», наприклад: *козак наче орел*.

Як бачимо, у межах ідеографічного ряду «зріст людини» простежується багатство образних засобів народного мовлення. Структурно-семантична варіативність забезпечується не лише граматичними модифікаціями, а й використанням різнорівневих образних конкретизаторів – назв дерев, тварин, предметів побуту, рослин тощо. Отже, стійкі народні порівняння цього ряду відзначаються високим ступенем типологічної впорядкованості та виразним національно-культурним колоритом.

2.3. Ідеографічна група «Фізичний стан і відчуття»

Описувана ідеографічна група охоплює декілька ідеографічних рядів. Ідеографічний ряд 'фізичний стан людини' формується з низки синонімічних рядів, які розглянемо нижче.

Синонімічний ряд 'здорова, сильна людина' представлений стійкими народними порівняннями із семантикою «здорова, сильна», що поділяються за структурно-семантичними моделями:

а) «здорова (здоровий, дужий) + як + тварина з конотацією здоров'я»: *здоровий (здорова) як корова (лось, лут, бик, ведмідь, бугай, віл, лев, слон); дужий як тур;*

б) «здоровий (чиста, дужий) + як + природне явище»: *здоровий як вода (мороз, місяць); дужий як вода (вогонь); чиста як вода.* Модель розширюється введенням постпозитивного означення: *здоровий як місяць молодий;*

в) «міцний + як + камінь»: *міцний як граніт (алмаз, камінь, скеля, мур).*

Синонімічний ряд 'нездоровий, змарнілий' реалізується через такі структурно-семантичні моделі:

а) «змарнів + як + інтенсифікуючий зворот», наприклад: *змарнів як з хреста зняли;*

б) «чорний (почорнів) + як + земля»: *чорний як земля; почорнів як земля.* Модель розширюється введенням препозитивного означення (почорнів як свята земля) або постпозитивного (став як земля чорний);

в) «гине (загибає) + як (мов) + інтенсифікуючий зворот»: *гине мов риба без води; гине мов риба за водою; загибає як риба без води.*

Порівняння, побудовані на основі невідповідності, формують такі структурно-семантичні моделі:

г) «здорова (кріпиться) + як (наче) + овоч у невідповідному місці», наприклад: *здорова як диня на морозі; кріпиться наче диня на морозі;*

г) «здорова (прездорова) + як + об'єкт», наприклад: *прездорова як дубовий пеня; здорова як горохова копиця*. Розширення моделі відбувається шляхом введення препозитивного означення при образному конкретизаторі – *горохова, дубовий*.

Синонімічний ряд 'блідий', що відображає поганий фізичний стан людини, охоплює такі структурно-семантичні моделі:

а) «блідий (білий) + як + предмет зі значенням білизни»: *блідий як полотно (стіна); білий як папір (полотно, стіна, крейда, глина)*. Образні конкретизатори – *полотно, папір, крейда, стіна, глина* – є сталими компонентами, що не підлягають трансформації;

б) «побілів + як + інтенсифікація ознаки»: *побілів як смерть*.

Синонімічний ряд 'п'яна людина' відзначається значною кількістю народних порівнянь із переважно негативною оцінкою. Структурно-семантичні моделі мають такий вигляд:

а) «п'яний + як + тварина»: *п'яний як свиня (теля, бичок)*;

б) «п'яний + як + предмет»: *п'яний як шток (штік); п'яний як чіп*;

в) «п'яний + як + антропонім певної соціальної групи»: *п'яний як швець; п'яний як сапожник*;

г) «напився (нализався) + як + тварина»: *напився як теля; нализався як бичок*.

Синонімічний ряд 'змерзнути' містить стійкі народні порівняння, де основне значення посилюється за допомогою образних конкретизаторів:

а) «змерз + як + тварина (птиця)»: *змерз як цуцик на дощі; замерз як курка на дощі*. Модель поширюється додаванням постпозитивної обставини місця (*на дощі*) або препозитивного означення (*змерз як голодний цуцик*);

б) «змерз + як + рослина»: *змерз як качан*; з уточненням – *змерз як березова брунька*;

в) «синій (посинів, позеленів) + як + інтенсифікація ознаки»: *синій як пуп; посинів як печінка; позеленів як пуп*. Модель може трансформуватися введенням нових компонентів: *посинів як той пуп; посинів як курячий пуп*;

г) «змінив колір + як + рослина», наприклад: *посинів як бузина*;

г) «обмерзла + як + предмет», наприклад: *обмерзла як грудка*;

д) «змерз + як + інтенсифікуючий зворот»: *змерз як муха в зимі; змерз як циганський батько*;

е) «нагрівся (тепло) + як + деінтенсифікуючий зворот», наприклад»: *нагрівся як циган під ятіром; нагрівся як циган в неретку; тепло як циганові під в'ятериною*.

є) «дриготить + як + тварина», наприклад: *дриготить як хорт; з уточненням обставини часу: дриготить як зимою хорт*.

Синонімічний ряд 'змокнути' утворюють стійкі народні порівняння:

а) «змок (обмок) + як + птиця», наприклад: *обмок як курка; змок як курка*;

б) «обпарився + як + інсектонім», наприклад: *обпарився як муха в окропі*;

в) «мокрый + як + птиця»: *мокрый як курка*;

г) «як + птиця», наприклад: *як мокре курча*. Ця модель є результатом еліптування базової конструкції. Образ *курки* у народній уяві традиційно асоціюється зі змоканням.

Ідеографічний ряд антропоморфічних порівнянь, що відображають 'відчуття людини', складається з низки синонімічних рядів.

Синонімічний ряд /дуже погано, скрутно живеться/ побудований за такими моделями:

а) «живеться (життя) + як + деінтенсифікуючий зворот», наприклад: *живеться як собаці на прив'язі; життя вольне як собаці на прив'язі; живеться як собаці на перелазі*;

б) «добре + як + людині у неприйнятному місці»: *добре як голому в кропиві; добре як голому в терну.*

Синонімічний ряд 'одинокий, самотній' представлений фразеологізмами, де порівняльний зворот конкретизує ступінь самотності:

а) «одинок + як + дерево», наприклад: *одинок як тополя (смерека);*

б) «одна (сам) + як + рослина»: *одна як билина; одна як билина в полі; сам як билина в полі;*

в) «один + як + частина руки», наприклад: *один як палець; один як перст;*

г) «лишився (живе) + як + інтенсифікуючий зворот»: *лишився як на билині; лишилася як гуска на воді; живе як бадилля при дорозі;*

г) «немов + інтенсифікація ознаки», наприклад: *немов верства на шляху.*

Синонімічний ряд 'добре живеться' виражений моделлю: «добре (гарно) + як + інтенсифікуючий зворот», наприклад: *добре як курці біля крупорушки; гарно як собаці на ярмарці.*

Синонімічний ряд 'зажуритися' включає компаративні фразеологізми:

а) «зажурилась + як + інтенсифікуючий зворот»: *зажурилась як явір над водою; зажурилась як верба над рікою; зажурилась як засватана; зажурилась як у воду опущена;*

б) «задумався + як + тварина у неприйнятному місці»: *задумався як собака на човні.*

Синонімічний ряд 'відчуття страху' охоплює порівняння, побудовані за моделлю субституції: «злякався + аж + змінився стан людини», наприклад: *злякався аж у п'ятах захололо; злякався аж у душі похололо.*

Окремо фіксуються поодинокі народні порівняння, що не формують розгалужених синонімічних рядів: *сидить як туман; похмурий як туман; заліг як кошеня в грубі; заліг як ведмідь у берлозі 'солодко спить'; голодний як собака (вовк); прудкий як засць; безтурботна як травиночка; молодиця як*

тихе літо ‘спокійна’; *захекався як віл у борозні* ‘дуже втомився’; *забажалося мов перед смертю*; *загорів як негр*; *загоріли як жуки*; *зачервонів як буряк*; *присохне як на собаці* ‘заживе’.

Висновок до 2 розділу

Отже, стійкі народні порівняння антропоморфічного типу в українській мові відображають найкращі здобутки багатовікової традиції українського слова. Дослідження процесів фразеотворення та функціонування таких порівнянь здійснювалося за методом ідеографічної класифікації, що передбачає виділення груп стійких порівнянь відповідно до понять, які вони передають. Тематичне поле «Людина» було обране як центральний об’єкт аналізу, оскільки українська фразеологія відзначається виразним антропоморфічним характером. Ідеографічний підхід дозволив дослідити структурно-семантичні трансформації стійких народних порівнянь у межах ідеографічних груп: «Інтелект і риси характеру антропоніма», «Зовнішній вигляд» та «Фізичний стан і відчуття».

РОЗДІЛ 3

ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В ШКОЛІ

У період національно-культурного відродження України, активного державного будівництва та у контексті сучасних глобальних викликів зростає актуальність досліджень у галузях діалектології та етнолінгвістики. Ці напрями, які відображають духовне багатство нації, постійно збагачуються й удосконалюються, акумулюючи безцінні скарби культурної пам'яті українського народу, збережені протягом століть. Не менш важливим є взаємозв'язок мовних одиниць із етнокультурним контекстом та вплив екстра- і інтралінгвальних факторів на формування їх семантики.

Особливе значення набуває дослідження діалектного мовлення у контексті традиційної культури, яке є надійним джерелом для глибшого розуміння генези, семантики та реконструкції елементів духовної й матеріальної спадщини. Усвідомлення наукової цінності даних про говіркове мовлення, культурні традиції та побут мешканців Лемківщини мотивує до розробки системи фіксації, вивчення та збереження цієї етнокультурної спадщини для майбутніх поколінь.

Сьогодні постають складні завдання щодо відтворення та реконструкції окремих звичаїв і обрядів, традиційних ремесел та сільськогосподарської діяльності, пісенної й поетичної творчості, а також лексики та фразеології, включно зі зіставленням етнолінгвістичних рис різних регіонів.

Для сучасного вчителя-словесника особливе значення мають знання, які допомагають усвідомити наукову цінність даних про говіркове мовлення, традиційну культуру та побут етносу, особливості діалектів української мови та територіальну диференціацію діалектних систем. Це також включає збір діалектного матеріалу для забезпечення зіставності мовних фактів, фіксації семантичної структури та внутрішньої організації лексичних мікросистем говорів у їхній просторовій проєкції.

Однією з актуальних проблем сучасної лінгводидактики є пошук ефективних методів і засобів навчання фразеологізмів у школі (І. Мисан, Л. Кожуховська, Л. Соловець, Т. Форостюк, О. Тесленко та ін.). У розв'язанні цієї проблеми значну роль відіграють зміни парадигми мовознавчих досліджень та трансформації освітнього процесу.

Для гуманітарних дисциплін ключовим є спрямування наукового потенціалу країни на дослідження джерел національних цінностей, культури, етнопсихології, етнопедагогіки та мистецтва, що сприятиме формуванню свідомого майбутнього покоління, громадян та носіїв національної мови.

Практичне значення вивчення фразеології полягає у підвищенні культури мовлення учнів і здобувачів вищої освіти. Крім того, з'являється можливість різної виховної роботи, оскільки значення більшості сталих висловів увиразнює ментальність народу, висвітлює народне сприймання вітчизняної історії, ставлення народу до різноманітних суспільних і побутових проблем, позитивних і негативних рис людської вдачі [Баханов 2005; Довлетова 2003; Кучерук 2002].

Здатність людини вміло та доречно користуватися фразеологічним багатством мови, активно вводити фразеологізми до свого словникового запасу, є важливим показником її загальної мовної компетентності.

Сучасні школярі повинні глибоко усвідомлювати роль фразеології в системі мови, знати класифікаційні розряди фразеологізмів, розуміти їхню семантику, орієнтуватися у провідних фразеологічних словниках та довідниках, усвідомлювати етимологію окремих зворотів; вони повинні вміти виявляти фразеологізми в тексті, точно пояснювати їхнє значення, коректно застосовувати у власному мовленні та самостійно добирати матеріал для позакласних заходів [Кучерук 2002; Мамчур 2011; Мацько 2009].

Плануючи роботу над збагаченням мовлення учнів фразеологічними зворотами, необхідно враховувати досягнення сучасної методики, яка

передбачає комплексне виділення мовного, комунікативного та культурологічного компонентів у навчанні фразеології. Важливе значення мають нові вимоги до змісту та організації уроку, а також застосування нетрадиційних методів і дидактичних прийомів [Мацько 2009; Методика 2009; Методика 2004].

Система роботи над збагаченням мовлення учнів 5–11 класів українською фразеологією будується на розвитку свідомого та творчого використання стійких словосполучень. Такий підхід спрямований на формування правильного розуміння значення фразеологічних одиниць, їх функцій у усному та писемному мовленні, а також на усвідомлення семантичних і структурних особливостей стійких словосполучень [Баханов 2005; Мамчур 2011; Кучерук 2002; Довлетова 2003].

Під час навчання слід приділяти особливу увагу тому, щоб учні вміли відрізнити фразеологізми від вільних словосполучень, розуміли їх значення та стилістичну функцію, систематично розширювали свій фразеологічний запас і одночасно формували навички практичного використання ідіом у мовленні [Кучерук 2002; Ужченко 1995].

У зв'язку з цим запропоновано систему вправ для засвоєння фразеологічних знань та формування вмінь використання фразеологізмів у мовленні:

- виявлення фразеологізмів у запропонованих реченнях або текстах і пояснення їхнього значення;
- підбір до фразеологічних одиниць синонімічних слів або інших фразеологізмів, включення їх у синонімічні ряди;
- класифікація фразеологізмів за синонімічними групами;
- використання фразеологічних одиниць у реченнях відповідно до змісту;
- підбір фразеологізмів із однаковим стрижневим словом, але різним стилістичним забарвленням;

- порівняння українських та іноземних фразеологізмів;
- аналіз семантики фразеологізмів української мови та усвідомлення того, що багато українських фразеологізмів не підлягають дослівному перекладу, а підбираються за змістом і стилістикою відповідники;
- виписування зі словників фразеологізмів різного складу;
- визначення етнокультурного змісту фразеологізмів, встановлення джерел їх походження;
- добір фразеологічних одиниць, зокрема прислів'їв та приказок, за тематичною ознакою;
- підбір заголовків-фразеологізмів для класної стіннівки;
- складання письмових робіт із використанням фразеологізмів;
- усні розповіді та короткі твори-мініатюри на культурологічні теми із застосуванням фразеологізмів;
- визначення типів підрядного зв'язку в усталених словосполученнях;
- граматичний розбір дво- та односкладних простих і складних речень із фразеологізмами як членами речення;
- підготовка доповідей та рефератів на основі різноманітних джерел.

З метою дослідження рівня розуміння та сприйняття фразеологізмів учнями 11 класу було укладено анкету, що містила такі завдання:

- пояснити значення поданих фразеологізмів (білими нитками шити, розбити глека, робити з мухи слона, бити байдики, за три дев'ять земель, води в рот набрати, ахіллесова п'ята, у поті чола, свиню підкласти, у своєму репертуарі, купувати kota в мішку, змотувати вудки, нести свій хрест);
- навести інші відомі фразеологізми;
- дати відповіді на запитання, пов'язані з уживанням фразеологічних одиниць.

У процесі опрацювання результатів було встановлено, що деякі фразеологізми трапляються у мовній практиці школярів значно рідше.

Зокрема, маловідомими виявилися такі вирази: *за ніс водити* – ‘обдурювати, заводити в оману, зволікати; підкоряти’, *ахіллесова п’ята* – ‘вразливе місце’, *замилювати очі* – ‘обдурювати, ошукувати когось’, *розбити глека* – ‘посваритися’, *білими нитками шито* – ‘зробити що-небудь невміло, незграбно, недбало, таємно’, *нести свій хрест* – ‘сумирно покоритися волі долі’.

Отримані результати анкетування були систематизовані та піддані статистичній обробці. Правильними вважалися ті відповіді, у яких: а) фразеологізм замінювався лексичним або фразеологічним синонімом, сленговим словом чи оригінальним тлумаченням, наприклад: *робити з мухи слона* – ‘робити трагедію з нічого, перебільшувати незначну подію’; *бити байдики* – ‘байдикувати, лінуватись, валяти дурня, нічого не робити, ледарювати, займатися Бог-зна-чим’; *за три дев’ять земель* – ‘іти куди подалі’; *води в рот набрати* – ‘сидіти тихо, мовчати, заткнутися’; *пасти задніх* – ‘відставати, бути на другому плані, не встигати за іншими, не проявляти себе’; *накивати п’ятами* – ‘втікати, зникати, тікати’ та ін.;

б) або ж подавався опис типової ситуації, у якій уживається той чи інший зворот, наприклад: *варити воду* – ‘коли людина чогось хоче, а потім заперечує це’; *робити з мухи слона* – ‘якщо сталося щось незначне, а людина сприймає це як велику трагедію’; *бити байдики* – ‘нічого не робити, лише прогулюватися’; *за три дев’ять земель* – «жити дуже далеко».

У ході дослідження з’ясовано, що учні значно легше встановлюють значення фразеологізмів, якщо вони подані в контексті, ніж у відриві від нього. Водночас школярі часто мають труднощі з правильним уведенням таких зворотів до власних речень.

Найбільше правильних відповідей учасники анкетування дали, пояснюючи такі фразеологізми: *бити байдики*, *тримати язик за зубами*, *води в рот набрати*, *робити з мухи слона*, *за три дев’ять земель*.

Попри те, що всі учні надали тлумачення поданих фразеологізмів, більшість із них не змогла або відмовилася пояснити значення таких виразів, як: *нести свій хрест, розбити глека, білими нитками шито*.

Аналіз використання фразеологізмів та рівня мовної компетенції учнів показав, що вони володіють достатньо широким фразеологічним запасом. Значна частина учнів охоче використовує фразеологізми у мовленні, а їхній запас активно збагачується під час уроків української мови та літератури, позакласного читання, роботи над розвитком зв'язного мовлення, факультативних занять, класних годин та інших позакласних заходів. Рівень володіння фразеологічним матеріалом і мовна культура учнів безпосередньо залежать від активного залучення до цих видів діяльності.

В українській шкільній освіті все більшого поширення набувають методики та технології, що ґрунтуються на інноваційних засадах. Науковці та практичні педагоги дедалі частіше використовують терміни *інновація, інноватика, інноваційне мислення, інноваційна культура*. Це цілком виправдано, адже сучасне життя вимагає фахівців із високим рівнем комунікативної культури та дотриманням етикетних норм, зокрема у сфері комунікації. Тому одним із пріоритетних напрямів модернізації шкільної мовної освіти є її риторизація, яка також розглядається як інноваційний підхід.

Особливу увагу слід приділяти реалізації діяльнісного підходу у процесі здобуття риторичної освіти в школі, що розглядається як педагогічна інновація.

Сучасні дослідники визначають інновації в освіті як процес створення, впровадження та поширення у навчальній практиці нових ідей, засобів, педагогічних і управлінських технологій, що сприяють підвищенню рівня досягнень структурних компонентів освіти та забезпечують перехід системи до якісно нового стану.

Отже, інновація в освітньому контексті означає нововведення, новизну, зміни та впровадження нових елементів у навчальну систему.

К. Баханов, проаналізувавши велику кількість джерел, схарактеризував ознаки інноваційних педагогічних систем: «основною метою є розвиток особистості та різноманітних форм мислення кожного учня; позиція вчителя зорієнтована на особистість учня; у пізнавальній діяльності висувуються творчі й реконструктивні завдання; основними формами навчання є групова та індивідуальна, що ґрунтується на довірі до дитини, опорі на її здатності відповідати за себе, стимуляції почуття гідності та самоповаги; максимальне залучення до навчання власного досвіду учнів, їх мислення; основу мотивації учнів складає досягнення успіху й самореалізації особистості» [Баханов 2005: 22].

Виходячи з наведеного твердження, слід підкреслити, що інновація в освіті означає процес, який сприяє формуванню та розвитку нового в особистості, що навчається, зокрема її умінь, здібностей, потенціалу та компетентностей.

Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти побудований на принципах особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів. Зокрема, діяльнісний підхід спрямований на вдосконалення вмінь і навичок учня, практичне застосування здобутих знань у реальних ситуаціях, а також на пошук можливостей інтеграції у соціокультурне та природне середовище.

До практичних аспектів реалізації діяльнісного підходу в педагогічній науці та освітній практиці належать групова навчальна діяльність і використання інтерактивних методів навчання.

Групова навчальна діяльність передбачає спільну пізнавальну роботу учнів у малих групах, які формуються з учнів одного класу та функціонують протягом тривалого часу. Результат спільної роботи не є простим

сумуванням індивідуальних здобутків членів групи, а вищий завдяки ефекту колективної взаємодії.

Методисти зазначають, що позитивне ставлення учнів до групової діяльності сприяє підвищенню її ефективності. Науковці виділяють такі чинники продуктивності групової навчальної роботи: активізація пізнавальної діяльності учнів у складі групи; глибше розуміння навчального матеріалу завдяки обміну інформацією; усвідомлення стратегій і способів дій; одночасний розвиток суперницьких і співпрацівницьких мотивів та ініціативності.

Перераховані переваги групових форм навчальної діяльності тісно пов'язані з мотиваційними та результативними характеристиками шкільної риторичної освіти, оскільки її смисловим ядром є залучення школярів до культури діалогічного спілкування, що забезпечує партнерство, співпрацю та спільну взаємодію – позитивні форми взаємодії [Нищета 2011].

На думку О. Пометун, групову навчальну діяльність доцільно розглядати через призму інтерактивних методів, оскільки як групове, так і інтерактивне навчання є складовими кооперативного навчання. Дослідник пропонує вважати такі інтерактивні методи – синтез думок, спільний проект, «акваріум», «мікрофон», мозковий штурм, метод «навчаючи – вчуся», ажурна пилка, кейс-метод, дерево рішень, імітації, рольові ігри, метод «прес», континуум, дискусія, дебати, драматизація та інші – діяльнісними характеристиками форм групового навчання [Пометун 2002: 7].

Термін «інтерактивність» запозичений з англійської мови і означає «взаємодію». Його тлумачення у науковій літературі є різноманітним, проте найбільш поширеним є визначення інтерактивності як здатності перебувати у діалозі, коли обидві сторони виступають активними суб'єктами взаємодії. О. Пометун та Л. Пироженко подають таке визначення: «Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання,

взаємонавчання (колективне, групове навчання в співпраці)” [Пометун, Пироженко 2003: 20].

Особливості інтерактивного навчання можна пов'язати з процесом оволодіння риторикою, оскільки такі аспекти, як навички ефективного спілкування, толерантність, практичний досвід активної комунікативної діяльності, опора на власний комунікативний досвід та розвиток критичного мислення, логічно розглядаються як складові риторичних умінь і навичок

На думку Д. Панькова, школярі в процесі використання інтерактивних методів мають використовувати правила, «пов'язані з комунікативною й риторичною діяльністю: «Я активно працюю на заняттях», «Я говорю тільки від власного імені», «Я не веду кулуарних розмов», «Я зорієнтований на саморозвиток», «Я дотримуюся принципу «Тут і тепер», «Я поважаю чужу думку», «Я не говорю паралельно з іншими» тощо [Паньков 2006: 7]. Зазначені правила, безумовно, слугуватимуть чинниками, що сприяють набуттю учнями риторичної освіти.

Впровадження інтерактивних методів і технологій разом із груповими формами навчання в шкільній освіті виступає ефективним засобом практичної реалізації принципів навчального процесу. Різноманітні форми колективної роботи та інтерактивні підходи, як діяльнісні компоненти кооперативного навчання, доцільно використовувати під час впровадження риторизації шкільної мовної освіти, зокрема на уроках української мови та риторики.

Такі підходи сприяють формуванню комунікативної вправності та риторичних умінь, розвитку комунікативної та риторичної компетентності учнів, що становлять результативну основу шкільної риторичної освіти. Цей процес можна розглядати як інноваційний, оскільки він являє собою нововведення, яке стимулює формування та розвиток у школярів нових позитивних якостей.

Одним із пріоритетних напрямів модернізації мовної освіти в Україні стало впровадження компетентнісного підходу, який передбачає формування комунікативної україномовної компетентності учнів як основної мети та очікуваного результату шкільного курсу української мови.

Комунікативна компетенція, як предметна, «є складним інтегративним утворенням, що включає мовну, мовленнєву, соціокультурну та діяльнісну складові з відповідними субкомпетентностями, зокрема фразеологічною» [Компетентнісний 2012: 63].

Фразеологія є важливим надбанням української мовної системи, її своєрідною «візитівкою» та ключовим компонентом, що безпосередньо пов'язаний із всіма змістовними лініями сучасного навчального матеріалу. Засвоєння фразеологічного матеріалу істотно впливає на досягнення мети та завдань шкільного курсу української мови, оскільки вміння точно й доречно використовувати стійкі словосполучення свідчить про сформованість комунікативної компетентності мовця.

Спостереження за мовленням учнів середніх класів свідчить про недостатній рівень мовної культури, нерегулярне та часто помилкове вживання фразеологічних зворотів у власних висловлюваннях. Це підкреслює необхідність проведення спеціальної роботи з удосконалення методики викладання фразеології у відповідності до сучасних освітніх вимог, зокрема в умовах реалізації Нової української школи.

Формування комунікативної компетентності як ключового та предметного показника є одним із пріоритетних завдань сучасної української лінгводидактики. Окремі аспекти цієї проблеми були досліджені провідними науковцями, лабораторіями та кафедрами [Компетентнісний 2012; Пентелюк 2010], накопичено певний практичний досвід [Мамчур 2011; Мацько 2009; Шелехова 2013; Ярмолюк 2011]. Проте спеціальних досліджень, присвячених застосуванню компетентнісного підходу саме до вивчення фразеології, поки що не існує. Водночас визначено основні напрями вдосконалення роботи з

фразеологізмами у середніх класах загальноосвітньої школи та розроблено системи вправ і завдань для формування фразеологічної компетентності учнів.

Під використанням фразеологічного матеріалу на уроках української мови «розуміють не лише опанування теоретичних аспектів фразеології, розвиток умінь тлумачити значення стійких словосполучень і доречно вживати їх у власному мовленні, а й роботу з фразеологічним словником у процесі вивчення відповідних тем» [Шелехова 2013: 38]. Це також включає систематичну реалізацію міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків на уроках з різних аспектів мови, використання фразеологізмів та прислів'їв у заняттях із розвитку мовлення як опори для побудови власних монологічних і діалогічних висловлювань учнів.

До основних комунікативно орієнтованих напрямів роботи з фразеологією можна віднести:

- розгляд мови як системи та вивчення фразеологізмів у тісному зв'язку з іншими розділами шкільного курсу, що дозволяє одночасно розвивати відповідні субкомпетентності учнів;
- опанування фразеологічних одиниць у взаємозв'язку між їх змістом, формою та функціями на матеріалі текстів різних жанрів і стилів, що сприяє інтегрованому розвитку мовленнєвої діяльності та усвідомленому використанню мовних одиниць;
- використання базових знань про фразеологію, здобутих у початковій школі, для звільнення часу на творчі завдання та застосування інтерактивних технологій на всіх етапах роботи з фразеологізмами;
- поєднання різних видів діяльності – пізнавальної, ігрової, мовленнєвої, образотворчої та художньо-словесної – що допомагає формувати стійкі навички використання фразеологічних одиниць у нестандартних і змінених умовах;

- застосування ситуативних вправ під час вивчення теоретичного матеріалу з фразеології для демонстрації функційного призначення одиниць різного структурного рівня та розвитку вмінь доречно їх використовувати у мовленні;
- чітке визначення цілей кожного уроку відповідно до всіх програмових змістових ліній, що забезпечує комплексне формування складників комунікативної компетентності та робить заняття насиченим, цілеспрямованим і ефективним.

Особливу увагу варто звернути на останній напрям, оскільки він найбільшою мірою відповідає сучасним освітнім пріоритетам.

Що стосується системи вправ, доцільно класифікувати їх за метою та типом уроку, що дозволяє організувати послідовну роботу зі збагачення мовлення учнів фразеологічними одиницями. У зв'язку з цим можна виділити такі групи вправ із виразною комунікативною спрямованістю:

Вправи, спрямовані на засвоєння мовної теорії та формування вмінь використовувати фразеологізми у власних висловлюваннях. До цієї категорії належать рольові ігри типу «вчитель – учень», які допомагають пояснювати специфіку фразеологічних явищ, виявляти синонімічні та антонімічні відношення, а також демонструвати функціональне навантаження одиниць. Зазвичай такі вправи проводяться у парній формі, де співрозмовником виступає сусід по парті або вчитель.

До цієї групи належать рольові ігри типу «вчитель – учень», метою яких є роз'яснення специфіки фразеологічних одиниць, а також виявлення синонімічних і антонімічних відношень між ними та аналіз їхнього функційного навантаження у мовленні. Зазвичай такі ігри реалізуються у парній формі роботи, де адресатом висловлювання виступає однокласник (сусід по парті) або вчитель.

До цієї ж групи можна віднести й інтерактивні форми виконання вправ на кшталт «Навчаючи, вчуся», а також роботу в малих групах, під час якої учні мають пояснити, як саме слід виконувати завдання.

Варто зазначити, що вправи подібного типу, подані в чинних підручниках, відзначаються певною різноманітністю, проте не завжди мають комунікативну спрямованість. Їх легко адаптувати, надавши інтерактивного характеру, що сприятиме активізації мовленнєвої діяльності учнів.

Приклади таких завдань:

Вправа 1. Доберіть антоніми до поданих фразеологізмів: *гора звалиться з плечей, аж горить під руками, сам чорт не брат, ані телень.*

Вправа 2. Допишіть другу частину прислів'я: *не кидай іскри в попіл – ..., що в молодості навчишся – ..., чужий рот не хлів – ....*

Вправа 3. Доберіть антоніми до фразеологізмів: *тільки душа в тілі, аж горить під руками, і свині не їдять, руки не туди стоять.*

Вправа 4. Допишіть другу частину прислів'я: *не дай, Боже, свині роги – ..., терпи тіло – ..., якби той розум спереду – ....*

2. Вправи, спрямовані на формування власних висловлювань (монологічних та діалогічних) із використанням опрацьованого фразеологічного матеріалу у різних стилях і жанрах мовлення.

Зазначимо, що такі вправи здебільшого базуються на готових текстах, які слугують відправною точкою для створення власних висловлювань учнів. До них належать конкурси, змагання або групові завдання, де учні виступають як мовці, а аудиторією можуть бути однокласники, слухачі, читачі або члени журі.

Для успішного виконання завдань учням пропонуються фразеологізми та прислів'я, які доцільно використовувати у відповідному контексті. Додатково до вправ можуть подаватися інструкції, план-підказки або орієнтири для побудови мовлення, що сприяють ефективному виконанню комунікативних завдань.

Висновок до 3 розділу

Таким чином, у теоретичній і практичній площині навчання української мови питання збагачення мовлення учнів фразеологічними одиницями посідає важливе місце. Потреба в його дослідженні та впровадженні обґрунтована у працях як українських, так і зарубіжних методистів, мовознавців, педагогів та психологів. Одним із ключових завдань учителя-філолога є формування у школярів комунікативно значущих умінь і навичок використання фразеологізмів. Опанування фразеологічного мінімуму є необхідною умовою для ефективного та правильного спілкування українською мовою. Як основу цього мінімуму доцільно брати ті фразеологічні одиниці, які пропонуються для роботи учнів протягом навчального року у підручниках.

Особлива актуальність подальших наукових досліджень зумовлена сучасними викликами національного відродження України та необхідністю підвищення ефективності навчального процесу, спрямованого на патріотичне виховання школярів через уроки рідної мови. Виявлення ефективних педагогічних засобів впливу на особистість учнів допоможе системно збагачувати їхнє мовлення українськими фразеологізмами та формувати високий рівень комунікативної культури.

ВИСНОВКИ

Опрацьована в дослідженні ієрархічна структура ідеографічної класифікації має таку послідовність: структурно-семантична модель → синонімічний ряд → ідеографічний ряд → ідеографічна група → тематичне поле.

Виявлена перевага синонімічних рядів із негативною модальністю пояснюється схильністю мовців використовувати готові мовні формули не лише в конфліктних або проблемних ситуаціях, але й у гумористичному або жартівливому контексті під час спілкування з друзями.

Стійкі народні порівняння, побудовані за антонімічним принципом як у плані вираження, так і в змісті, часто набувають іронічного, саркастичного або каламбурного забарвлення. Вони виконують конотативну функцію, передаючи додаткові відтінки значення, які не завжди збігаються з прямим смислом основи порівняння.

Семантично трансформовані стійкі народні порівняння вписуються в ідеографічні ряди, зберігаючи традиційне фразеологічне значення. Аналіз матеріалу дослідження свідчить про відносність твердження про непорушність структури базової структурно-семантичної моделі стійкого народного порівняння антропоморфічного типу, яка складається з основи порівняння, порівняльного сполучника та образної основи.

До основних видів трансформацій належать:

лексична заміна компонентів стійкого народного порівняння словами вільного вжитку;

розширення меж компаративного фразеологізму;

еліпсис, тобто усічення або спрощення базової структурно-семантичної моделі.

Особливо характерними для досліджуваного матеріалу є трансформації шляхом поширення компонентного складу, яке поділяється на препозитивне

та постпозитивне. Поширення здійснюється за допомогою означення, додатка або обставини.

Заміну або субституцію традиційних компонентів структурно-семантичної моделі стійкого народного порівняння словами вільного вжитку здійснюють:

для уточнення або посилення традиційного значення;

із внесенням до семантики діалектного, регіонального чи емоційного забарвлення.

Крім того, трансформація стійкого народного порівняння може відбуватися через еліптування, тобто часткове опущення базових компонентів без втрати основного смислового навантаження. Такі трансформації відображають живу природу фразеологічного матеріалу та його здатність адаптуватися до контексту, стилю й інтенції мовця.

У перспективі це дозволяє розглядати стійкі народні порівняння як динамічні одиниці мови, що здатні формувати нові значення, реагуючи на зміни у соціокультурному середовищі, і водночас залишатися впізнаваними в традиційних ідеографічних групах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Авксентьев 1988: Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. Харків: Вища шк., 1988. 134 с.
- Алефіренко 1987: Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища шк., 1987. 134 с.
- Бабич 1971: Бабич Н.Д. Фразеологія української мови: навчальний посібник. Чернівці, 1971. Ч. 2. 90 с.
- Бабич 1992: Бабич Н. Д. Етичні норми – засобами фразеології. *Культура слова*. 1992. С. 68–71.
- Бабич 1993: Бабич Н.Д. Історія української літературної мови: Практичний курс. Львів: Світ, 1993. 375с.
- Баханов 2005: Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: [монографія]. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 384 с.
- Білоноженко 1989: Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Київ: Наука, 1989. 155 с.
- Гнатюк 2021: Гнатюк І. С. та ін. Динаміка лексичної та фразеологічної систем української мови в лексикографічному відображенні. Інститут української мови НАН України. 2021. Режим доступу: https://iulnasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/monografia_dynamika.pdf
- Грищенко 1997: Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. Київ: Вища шк., 1997. 494 с.
- Гуйванюк 1999: Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 335 с.
- Гурин 1974: Гурин І.І. Образне слово. Постійні народні порівняння. Київ: Дніпро, 1974. 238 с.

- Доброльожа 1997: Доброльожа Г. М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Київ, 1997.
- Доброльожа 1997а: Доброльожа Г. М. Ідеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь: автореф. дис... канд. філол. наук / 10.02.01. Житомир, 1997. 16 с.
- Довлетова 2003: Довлетова С. А. Українська мова: Стилїстика. Культура мови. Харків: Країна мрій, 2003. 64 с.
- Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови. Київ: Вища шк., 1972. Ч.1. 402 с.
- Івченко 1996: Івченко А.О. Етнічні стереотипи в українській фразеології. Третій Міжнародний конгрес українїстів. Мовознавство. Харків: Око, 1996. С. 204–207.
- Івченко 2000: Івченко А.О. Фразеологія українських народних говорів: ономасіологічний, ареальний, етимологічний аспекти: автореф. дис... доктора філол. наук / 10.02.01. Київ, 2000. 36 с.
- Коваленко 2011: Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : монографія. Кам'янець-Подільський, 2011. 148 с.
- Коваленко 2011а: Коваленко Н.Д. Слова з язика як бджоли з вулика: матеріали до словника стійких порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини. Кам'янець-Подільський, 2011. 130 с.
- Коваленко 2021: Коваленко Н.Д. Фразеологія в українському діалектному мовленні: монографія [відп. ред. П.Ю. Гриценко]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2021. 404 с.
- Коломієць 1988: Коломієць М.П. Словник фразеологічних синонімів / Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Київ: Рад. школа, 1988. 200 с.
- Компетентнісний 2012: Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). *Укр. мова і літ. в шк.* 2012. № 4 С. 51–65.

- Кучеренко 1959: Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во КНУ, 1959. 106 с.
- Кучерук 2002: Кучерук О. Формуючи навички творчої діяльності. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2002. № 4 (19). С. 99.
- Ларін 1959: Ларін Б.О. Про народну фразеологію. *Укр. мова в школі*. 1959. № 5. С. 30–32.
- Мамчур 2011: Мамчур Л. Витоки компетентнісного підходу до навчання мови в дослідженнях вітчизняних учених. *Укр. мова і літ. в шк.* 2011. № 2. С. 8–10.
- Марахова 1975: Марахова А.Ф. Сравнительные фразеологизмы в украинском языке : автореф. дис... канд. филол. Наук. 10.02.01. Київ, 1975. 16 с.
- Мацько 2009: Мацько Л. Компетентнісні підходи і програмні засади в навчанні української мови. *Українська мова в освітньому просторі*. Київ, 2009. С. 44–60.
- Методика 2004: Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум та ін.; за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.
- Методика 2009: Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2009. 400 с.
- Мисан 2013: Мисан І. В. Психолінгвістичний та лінгводидактичний аспекти фразеології. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2013. № 13 (272), Ч. III. С. 275–282.
- Нищета 2011: Нищета В. Принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 1. С. 16–20.
- Олійник 2003: Олійник 2003: Олійник М. Етнокультурна конотація фразеологізмів гуцульських говірок і способи її реалізації. *Діалектологічні студії. 2.: Мова і культура / Відп. Ред. П. Грищенко*,

- Н. Хобзей.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 174–181.
- Панченко 2014: Панченко О. І. Фразеологізми з компонентом-зоонімом в українській та англійській мовах. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. Симферополь, 2014. Т. 27 (66). №1. Ч. 1. С. 111–114.
- Паньков 2006: Паньков Д. В. Робочий зошит з курсу «Інтерактивні технології навчання». Донецьк: ДПО ІПП, 2006. 52 с.
- Пентиліук 2010: Пентиліук М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Укр. мова і літ. в шк.* 2010. № 2. С. 2–8.
- Пискач 2020: Пискач О. Фраземи в структурі діалектних словників українських говірок Закарпаття: стан і перспективи дослідження. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. На честь д. філол. наук, проф. В.М. Мокієнка, Почесного Голови Комісії зі словянської фразеології при Міжнародному комітеті славістів (до 80-річчя від дня народження) / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. закл. «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Г. Шумицька (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С. І., 2020. Вип. 2(44). С. 262–268.*
- Плетнева 2004: Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2004. 232 с.
- Пометун 2003: Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання. *Відкритий урок.* 2003. № 3–4. С. 19–27.
- Пономарів 1994: Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

- Пономарів 1997: Сучасна українська літературна мова: Підручник / за ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1997. 400 с.
- Прадід 1998: Прадід Ю.Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії: автореф. дис. д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 20 с.
- Практика 2002: Практика застосування інтерактивних технологій. *Інтерактивні технології навчання : теорія, практика, досвід* : метод. посіб. / [авт.-уклад. Пометун О., Пироженко Л.]. Київ: А.П.Н., 2002. С. 27–65.
- Приповідки 1998: Приповідки або українська народна філософія. Зібрав, підготував до друку та опублікував Володимир С. Плав'юк. Асоціація Укр. Піонерів Альберти. – Едмонтон, Канада, 1998. – 362 с.
- Романюк 2002: Романюк Н. В. Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Романюк. Запоріжжя, 2002. 17 с.
- Сагаровський 2011: Сагаровський А. А. Професійні елементи у фразеологічному ідіодіалекті. *Лінгвістика : зб. наук. пр.* Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. № 3 (24). Ч. I. С. 140–146.
- Сагаровський 2015: Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / укл. А. А. Сагаровський. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 228 с.
- Сагаровський 2010: Сагаровський А. А. Із фразеології центрально-слобожанських говірок. *Лінгвістика*. 2010. Вип. 3(21). Ч. 1. С. 200–206.
- Скрипник 1973: Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 280 с.
- Ступінська 2000: Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2000. 198 с.

- Ступінська 2000а: Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2000. 20с.
- Ступінська 2013: Ступінська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2013. 464 с.
- Тараненко 1978: Тараненко О.О. Особливості системного підходу до вивчення лексико-фразеологічної специфіки діалекту (на матеріалі говірки с.Олефірівки Дніпропетровської області). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доп.* Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 100–102.
- Ужченко 1995: Ужченко В. Д., Ужченко Т. Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Освіта, 1995. 224 с.
- Ужченко 2000: Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. Луганськ: Альма-матер, 2000. 198 с.
- Ужченко 2013: Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини ХІХ століття / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Н. О. Барвіна та ін.; за ред. В.Д. Ужченка ; Держ. закл. «Луган. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 288 с.
- Ужченко 2017: Ужченко Д. В. Від етнографічних джерел до сучасної фіксації діалектної фразеології. *Студії з діалектології: матеріали і дослідження.* Київ, 2017. Вип. 1. С.136–143.
- Унук 2000: Унук З. І. Словацька й українська фразеологія з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. Київ, 2000. 18 с.
- Франчук 2019: Франчук Н. Л., Поздрань Ю. В. Семантична класифікація українських фразеологізмів із компонентом-зоонімом (на матеріалі

- «Українськоросійського словника» А. Ніковського). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 30 (69) № 1. Ч. 1. Київ, 2019.
- ФСУМ 1989: Білоноженко В. М. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., Винник В. О. Київ: Наук. думка, 1993.
- Хобзей 2011: Хобзей Н. В. Фразеологізми та паремії із компонентами *виганяти / вигнати* в говорах південно-західного наріччя. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія / відп. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 138–144.
- Хобзей 2013: Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дідик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Тетяна Ястремська, Оксана Сімович, Ганна Дідик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія “Діалектологічна скриня”). 668 с.
- Хомчак 2007: Хомчак Л. М. Проблеми дослідження родинно-обрядової лексики в надсянських говірках. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М. Я. Плющ*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 3, кн. 2. С. 145–152.
- Царьова 2015: Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во «Інновація», 2015. 258 с.
- Чабаненко 1978: Чабаненко В. А. Фразеологія говірок Нижньої Наддніпрянщини. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доп.* Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 105–106.

- Чабаненко 1992: Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої наддніпрянщини: у 4 т. Запоріжжя, 1992. Т. 1: А–Ж / Передм.: С. 3–8. 324 с. Т. 2: З–Н. 371 с.; Т. 3: О–П. 304 с.; Т. 4: П–Я. 261 с.
- Чабаненко 2001: Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2001. 201 с.
- Шелехова 2013: Шелехова Г. Зміст і структура оновленої програми з української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів. *Укр. мова і літ. в шк.* 2013. № 2. С. 60–64.
- Шерех 1951: Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Молоде життя, 1951. 402 с.
- Щербакова 2002: Щербакова Н.В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2002. 20 с.
- Юрченко 1993: Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / Юрченко О.С., Івченко А.О. Харків: Основа, 1993. 173 с.
- Яким 2011: Яким М. Б. До проблеми синоніміїності ареальних фразеолозмів (на матеріалі бойківських говірок). *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія / відп. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 216–225.
- Ярмолюк 2011: Ярмолюк А. Соціокультурний аспект навчання української мови : система вправ та завдань. *Укр. мова і літ. в шк.* 2011. № 3. С. 14–17.